

Revisiting Historical Collective Spaces: A Framework for Enhancing the Design Principles of Multi-functional Urban Spaces (Case Study: Isfahan City)¹

Mohsen Owraei

Master Student, Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Engineering and Technology, Shahid Ashrafi Isfahani University, Isfahan, Iran.

Samira Mansouri Roudkoli²

Assistant Professor, Department of Architecture Urban Planning, Faculty of Engineering and Technology, Shahid Ashrafi Isfahani University, Isfahan, Iran.

Narges Soltani

Associate Professor, Department of Architecture Urban Planning, Faculty of of Engineering and Technology, Shahid Ashrafi Isfahani University, Isfahan, Iran.

Extended Abstract

Introduction

Public spaces have always been fundamental to the urban fabric, acting as physical venues for social interactions and enduring symbols of cultural and social identity. Across civilizations, such spaces have provided a sense of continuity, reflecting their societies' values, priorities, and aspirations. In Iranian architecture, public spaces such as squares, markets, mosques, and gardens hold particular importance. These spaces were thoughtfully designed over various historical periods to address a spectrum of needs, from facilitating trade and social gatherings to fostering spiritual and recreational experiences. Their defining features include a focus on human scale, climate-appropriate designs, and a deep respect for the social, cultural, and economic contexts in which they were embedded.

In contemporary times, the rapid pace of urbanization, changing lifestyles, and evolving societal values have transformed the role and expectations of public spaces. Once primarily centered on singular or localized functions, modern public spaces are expected to address a broader and more diverse array of needs. They must accommodate the demands of dense urban living, provide platforms for cultural expression and community engagement, and adapt to changing mobility and technology use patterns. Designing multifunctional spaces that cater to these diverse requirements has become a challenge and a necessity in urban planning and architecture.

1. This article is derived from a master's thesis entitled "Designing a Multifunctional Urban Space to Enhance Social Interactions and a Sense of belonging in society," which is being conducted by the first author (Mohsen Owrei), the first supervisor, the second author (Dr. Samira Mansouri Rudkali), and the second supervisor, the third author (Dr. Narges Soltani) at Shahid Ashrafi University of Isfahani.

2. Corresponding author: s.mansouri@ashrafi.ac.ir

Beyond merely fulfilling physical needs, contemporary public spaces must also foster a sense of connection among citizens and between individuals and their environment. They should provide opportunities for social interactions, encourage recreation, and strengthen the sense of belonging and identity within urban communities. These spaces can unite, bridging generational and cultural divides while promoting inclusivity and accessibility for all societal groups.

This research investigates the successful attributes of traditional public spaces in Iran, uncovering their enduring relevance in today's urban contexts. By analyzing principles such as human-centered design, multifunctionality, and integration with cultural and historical values, the study proposes guidelines for creating contemporary public spaces. While addressing the practical needs of modern society, these spaces must also serve as custodians of cultural heritage, ensuring that the identity and legacy of their communities endure amidst the dynamism of urban evolution.

Methodology

This research employs a historical-evolutionary method combined with a qualitative approach. Historical documents and sources related to Iranian architecture and urban planning during the Ilkhanid, Timurid, Safavid, and Qajar periods were analyzed in the initial stage. These periods were selected for their profound influence on the development of public spaces. Content analysis of these historical sources focused on uncovering the spaces' architectural, social, and cultural characteristics.

In the second stage, field studies were conducted in Isfahan, examining locations such as Shahid Rajai Parks, Nazhvan, Mardavij, Khaju Bridge, Si-o-Se Pol Bridge, Shahrestan Bridge, and the Metropol Complex on Chaharbagh Street. Citizen interviews and direct observations of how these spaces are utilized provided insight into contemporary needs and expectations. Finally, the data were synthesized using comparative analysis to propose design solutions tailored to modern multifunctional spaces.

Conclusion

This research analyzes successful historical collective space design principles and adapts them to contemporary needs, yielding valuable insights. Key findings include:

Contemporary Markets: Modern markets should integrate public and private spaces to facilitate social and commercial interactions.

Squares as Cultural Hubs: Public squares must be designed for cultural, educational, and recreational activities and serve as venues for community engagement.

Gardens as Educational Centers: Green spaces should incorporate educational and cultural elements alongside recreational uses.

Cultural Identity in Design: Emphasizing local cultural identity in public spaces can enhance community attachment and collective identity.

Overall, applying successful historical patterns to contemporary design can improve urban life quality and create spaces that address citizens' cultural, social, and psychological needs.

Keywords: Historic Public Space, Multi-Functional Urban Space, Principles of Design

Citation:

Owraei, M., Mansouri Roudkoli, S & Soltani, N. (2025). Revisiting Historical Collective Spaces: A Framework for Enhancing the Design Principles of Multi-functional Urban Spaces (Case Study: Isfahan City). *Journal of Urban Studies on Space and Place*, 8(33), 5-29 <https://doi.org/10.22034/jspr.2025.2047395.1092>

DOI: <https://doi.org/10.22034/jspr.2025.2047395.1092>

URL: https://jspr.jdisf.ac.ir/article_719925.html?lang=en

Copyrights:

©2023 by the authors. Published by Journal of Urban Studies on Space and Place.

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)).

بازخوانی فضاهای جمعی تاریخی: چارچوبی برای اصول طراحی فضاهای چندعملکردی شهری (نمونه موردی: شهر اصفهان)^۱

محسن اورعی

دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، اصفهان، ایران.

سمیرا منصوری رودکلی^۲

استادیار، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، اصفهان، ایران.

نرگس سلطانی

استادیار، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، اصفهان، ایران.

چکیده

این پژوهش به تحلیل الگوهای طراحی فضاهای جمعی موفق گذشته و نحوه بهره‌گیری از آن‌ها در طراحی فضاهای چندعملکردی معاصر می‌پردازد. با هدف ارتقای کیفیت زندگی شهری، این پژوهش با استفاده از رویکرد تاریخی-تکاملی و به‌صورت کیفی، به مرور منابع معتبر و تحلیل دوره‌های مختلف تاریخ ایران، از جمله ایلخانیان، تیموریان، صفویان و قاجاریان پرداخته و همچنین نیازهای شهروندان در فضاهای عمومی معاصر را از طریق مصاحبه و مشاهده میدانی در شهر اصفهان بررسی کرده است. نمونه‌های مورد مطالعه شامل پارک‌های شهید رجایی، نازوان، مرداوینج، پل خواجو، سسی و سه پل، پل شهرستان و مجموعه متروپل در خیابان چهارباغ، به‌طور هدفمند در فضاهای مرکزی شهر اصفهان انتخاب شده و در هرکدام از نمونه‌ها، تعدادی مصاحبه با اشخاص صورت گرفته است. نتایج نشان می‌دهند که فضاهای جمعی سنتی با ویژگی‌های خاصی، چون مقیاس انسانی، تنوع کاربری و ارتباط نزدیک با بافت شهری، به‌عنوان کانون‌های فرهنگی و اجتماعی عمل کرده‌اند و می‌توانند الگویی برای فضاهای معاصر باشند. این فضاها با طراحی‌های باز و قابل دسترس، محیطی صمیمی برای تعاملات اجتماعی فراهم می‌کردند. همچنین، توجه به هویت محلی و فرهنگی در طراحی می‌تواند حس تعلق و هویت جمعی را تقویت کند. با توجه به تحولات اجتماعی و نیازهای جدید شهروندان، این پژوهش بر ضرورت طراحی فضاهای عمومی که پاسخگوی نیازهای متنوع، از جمله تسهیل دسترسی برای افراد توان‌خواه و فضاهای تفریحی برای جوانان باشد، تأکید می‌کند. تحلیل فضاهای جمعی تاریخی مثل بازارها و میدان‌ها نشان می‌دهد که این مکان‌ها به‌عنوان کانون‌های اجتماعی و فرهنگی با ویژگی‌هایی مانند مقیاس انسانی و انعطاف‌پذیری در کاربری، نقشی کلیدی در تعاملات اجتماعی داشتند. این مطالعه پیشنهاد می‌دهد که در طراحی فضاهای شهری معاصر، باید به بازارها

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «طراحی فضای چندعملکردی شهری با هدف تقویت تعاملات اجتماعی و احساس تعلق در جامعه» است که توسط نویسنده نخست (محسن اورعی) و استاد راهنمای اول، نویسنده دوم (دکتر سمیرا منصوری رودکلی) و استاد راهنمای دوم، نویسنده سوم (دکتر نرگس سلطانی) در دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی در حال انجام است.

۲. نویسنده مسئول: s.mansouri@ashrafi.ac.ir

به‌عنوان مراکز فرهنگی و اقتصادی با فضای مشترک برای تعاملات اجتماعی و تجاری، میدان‌ها به‌عنوان نقاط تبادل فرهنگی و سرگرمی و باغ‌ها به‌عنوان مراکز آموزشی و محیط‌های اجتماعی توجه شود. همچنین تأکید بر هویت فرهنگی محلی در طراحی این فضاها به تقویت حس تعلق و هویت جمعی شهروندان کمک می‌کند. در مجموع، استفاده از الگوهای موفق گذشته به بهبود کیفیت زندگی شهری و ایجاد فضاهای اجتماعی غنی و با هویت فرهنگی منجر می‌شود.

کلیدواژه‌ها: فضای جمعی تاریخی، فضای چندعملکردی شهری، اصول طراحی

فضاهای جمعی از دیرباز به عنوان یک عنصر حیاتی در معماری و شهرسازی برای تعاملات اجتماعی و حیات جمعی استفاده می شده است. در معماری ایران بعد از ورود اسلام و از دوره های ایلخانی تا دوره قاجاریه این نوع فضا عملکرد اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی داشتند و تمام عملکردهای ذکر شده با تعاملات اجتماعی انجام می گرفته است. موقعیت قرارگیری، طراحی و ساخت فضاهای جمعی بر طبق نیازهای موجود اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ساخته می شد و همین امر باعث شد تا این فضا به عنوان کانون حیات جمعی مورد استفاده کاربران قرار بگیرد. مطالعات متعدد نشان داده اند که فضاهای جمعی موفق در گذشته، ویژگی های مشترکی مانند مقیاس انسانی، تنوع کاربری، و ارتباط قوی با بافت شهری داشته اند (Alexander et al., 1977) و همین امر باعث موفقیت این فضاها می شد. این فضاها، فراتر از تأمین نیازهای فیزیکی شهروندان، بستر مناسبی را برای تعاملات اجتماعی، فعالیت های فرهنگی و تفریحی فراهم می آورند و در نتیجه به تقویت حس تعلق و هویت جمعی کمک شایانی می کنند (محمودی نژاد، ۱۳۸۸). با توجه به تغییرات اجتماعی - فرهنگی صورت گرفته در بازه زمانی مشخص شده (دوره ایلخانی تا دوره قاجاریه)، بررسی الگوهای ساختاری فضاهای جمعی این دوره ها به ارتقای کیفیت فضای چندعملکردی شهرهای امروز کمک می کند. در عصر حاضر، با توجه به چالش های جدیدی که در فضای شهری به وجود آمده است، نیاز به طراحی فضاهای جمعی با کیفیت و کارآمد بیش از پیش احساس می شود. برای نمونه، پژوهش ها نشان می دهند که فضاهای عمومی با طراحی مناسب به بهبود سلامت روانی و جسمی شهروندان کمک می کنند (Kuo, 2015)؛ همچنین، فضاهای جمعی می توانند به عنوان نقاط کانونی برای ترویج فرهنگ و هنر محلی عمل و به تقویت هویت محلی شهروندان کمک کنند (Florida, 2002). در شهرهای معاصر، فضاهای چندعملکردی به عنوان

یکی از عناصر کلیدی در توسعه شهرها استفاده می شده است. این فضاها قادر به ارائه خدمات متنوعی از قبیل اقتصادی، اجتماعی، جمعی و فرهنگی هستند. خلاء وجود چنین فضایی در حال حاضر در شهر اصفهان به شدت احساس می شود و فضاهای طراحی شده از دوران قبل، به دلیل گسترش افقی شهرها از برخی مناطق دور شده و فضاهای ساخته شده کیفیت قابل قبولی ندارند. «تحلیل تاریخی نشان می دهد که تغییرات ایدئولوژیک و سیاسی به طور قابل توجهی بر دگرگونی فضاهای جمعی در ایران، به ویژه در اوایل دوره اسلامی و عصر صفویه تأثیرگذار بوده است» (حقیقی بروجنی و رهروی پوده، ۱۳۹۹). به همین دلیل، کاربران از اقصی نقاط شهر، از فضاهایی که از دوران پیشین به جا مانده اند، مانند میدان نقش جهان استفاده می کنند. هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و تحلیل عمیق تر الگوهای طراحی در فضاهای جمعی موفق گذشته است تا بتوان از این الگوها برای ارتقای کیفیت فضاهای چندعملکردی شهری در حال حاضر بهره گرفت. با تحلیل این الگوها و تطبیق آن ها با نیازهای معاصر، می توان به طراحی فضاهای جمعی پاسخگو و متناسب با نیازهای جامعه دست یافت. به طور خاص، این مقاله به دنبال پاسخ به این سؤال است که کدام اصول در طراحی فضاهای جمعی گذشته، به ایجاد فضاهایی پویا، جذاب و پاسخگو به نیازهای جامعه منجر شده است؟

پیشینه و چهارچوب نظری

پژوهش های انجام شده در زمینه فضاهای عمومی و طراحی شهری، به بررسی تأثیرات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی این فضاها بر زندگی شهری می پردازند. این پژوهش ها به تحلیل نمونه های مختلفی از فضاهای عمومی در ایران، به ویژه میدان ها، بازارها و خیابان ها می پردازند و نقش آن ها را در شکل دهی به هویت اجتماعی و تعاملات فرهنگی بررسی می کنند. شمس الدین تکیه و همکاران (۱۳۹۸) به بررسی تأثیر فضاهای اجتماع پذیر و چندعملکردی در منطقه ۲۲ شهرداری تهران پرداختند و به این نتیجه رسیدند که

به‌ویژه میدان بهارستان، از ۱۸۲۶ تا ۱۹۷۸ (م.م) را بررسی کرده است. تأثیرات اجتماعی و فرهنگی این میدان در شکل‌دهی به هویت شهری مورد توجه قرار گرفته است. لطف‌آ و همکاران^۵ (۲۰۱۷) به بررسی تحولات خیابان ولی‌عصر در تهران و تأثیرات آن بر تغییرات شهری پرداخته‌اند. این مقاله به تحلیل نقش این خیابان در شکل‌دهی به الگوهای زندگی شهری و تعاملات اجتماعی می‌پردازد. سهرابی^۶ (۲۰۱۸) تأثیر هنر عمومی بر فضاهای عمومی قبل و بعد از انقلاب اسلامی را بررسی کرده است. نویسنده به تحلیل تغییرات هنری و اجتماعی در این فضاها و تأثیر آن بر هویت فرهنگی جامعه پرداخته است. بندرآبادی و خاستار^۷ (۲۰۱۹) نقش طبقات اجتماعی را در سازمان‌دهی فضایی شهر یزد بررسی کرده‌اند. این مقاله به تأثیر ساختارهای اجتماعی و اقتصادی بر نحوه استفاده از فضاهای عمومی می‌پردازد. غفوری و وبر^۸ (۲۰۲۰) معرفی فضاهای شهری چندمنظوره را به‌عنوان راه‌حلی برای افزایش کیفیت زندگی مورد بررسی قرار داده‌اند. نویسندگان تأکید دارند که این فضاها می‌توانند نیازهای مختلف اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را برآورده کنند. تلیکی و همکاران^۹ (۲۰۲۱) کیفیت فضا و رضایت ساکنان در سکونتگاه‌های تاریخی-مذهبی را بررسی کرده‌اند. این مقاله عوامل مؤثر بر رضایت ساکنان را شناسایی کرده و پیشنهادهایی برای بهبود فضاها ارائه می‌دهد. بناکر و همکاران^{۱۰} (۲۰۲۲) تحلیل میدان بهارستان در تهران را به‌عنوان یک لایه تاریخی از فضاهای عمومی بررسی کرده‌اند. تأثیرات اجتماعی و فرهنگی این میدان در طول تاریخ تحلیل شده است. نراقی^{۱۱} (۲۰۲۲) تاریخ اجتماعی تهران مدرن را به‌عنوان زمینه‌ای برای تحلیل فضاهای عمومی بررسی کرده است. تأثیرات تاریخی و اجتماعی بر شکل‌گیری

مؤلفه تحرکات و دسترسی سواره به پیاده از اهمیت بالایی برخوردار است. غفوری (۱۳۹۹) به بررسی طراحی فضاهای چندعملکردی پرداخته و هشستاد نمونه از این فضاها را تحلیل کرده است. نتایج نشان می‌دهد که الگوهای مشترکی در این فضاها وجود دارد که می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی شهروندان کمک کند. الگویی که بیشترین تکرار را دارد، «مشارکت» است که باید در برنامه‌ریزی و طراحی مد نظر قرار گیرد. غفوری و وبر (۱۳۹۹) به بررسی دوگانگی‌های شهری در مواجهه با افزایش جمعیت پرداخته‌اند. آن‌ها ایده طراحی فضای شهری چندعملکردی را به‌عنوان راه‌حلی پیشنهاد کردند که کیفیت زندگی را بهبود می‌بخشد و نیاز به ساخت فضاهای جدید را کاهش می‌دهد. قربانی پارام (۱۴۰۲) به بررسی مشکلات ناشی از رشد بی‌رویه شهرها و تأثیرات آن بر کیفیت زندگی افراد پرداخته است. این پژوهش اصولی برای طراحی فضاهای باز عمومی چندعملکردی به‌منظور افزایش تعاملات اجتماعی ارائه می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که وجود فضاهای متنوع و مؤلفه‌های جذاب به بهبود وضعیت اجتماعی و روحی شهروندان کمک می‌کند.

شی و وولی^۱ (۲۰۱۴) مدیریت فضاهای باز شهری را برای توسعه پایدار بررسی کرده‌اند. این مقاله به اهمیت طراحی مناسب این فضاها و تأثیر آن بر کیفیت زندگی، حفظ محیط‌زیست و تعاملات اجتماعی می‌پردازد. یداللهی و وندر^۲ (۲۰۱۴) بازار تاریخی تبریز را به‌عنوان فضایی عمومی و نقش آن در زندگی اجتماعی تحلیل کرده‌اند. نویسندگان به بررسی تأثیرات این بازار بر هویت محلی و تعاملات اجتماعی مردم پرداخته‌اند. رستمی و همکاران^۳ (۲۰۱۶) موفقیت فضاهای عمومی را با مطالعه باغ‌های تاریخی ایرانی بررسی کرده‌اند. این مقاله به عوامل جذابیت و کارایی این فضاها و پیشنهادهایی برای بهبود طراحی آن‌ها می‌پردازد. مهان^۴ (۲۰۱۷) تجلی مدرنیته در میدان‌های عمومی ایرانی،

5. Lotfata et al.

6. Sohrabi

7. Bondarabadi & Khaštāar

8. Ghafouri & Weber

9. Tilaki et al

10. Benacer et al.

11. Naraghi

1. Shi & Woolley

2. Yadollahi & Weidner

3. Roštami et al

4. Mehan

فضاهای عمومی مورد بحث قرار گرفته است. رضایی و همکاران^۱ (۲۰۲۲) نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات را در ایجاد فضاهای شهری تحلیل کرده‌اند. این مقاله به بررسی چگونگی بهبود ارتباطات و تعاملات اجتماعی در فضاهای عمومی می‌پردازد. پتریشین و همکاران^۲ (۲۰۲۲) تأثیر معماری منظر را بر کیفیت فضاهای شهری بررسی کرده‌اند. نویسندگان به تحلیل چگونگی طراحی فضاهای سبز و منظر شهری و تأثیر آن‌ها بر زندگی روزمره ساکنان می‌پردازند. ایتما و مونا^۳ (۲۰۲۲) به نقش فضاهای جمعی در دستیابی به پایداری اجتماعی توجه کرده‌اند. این مقاله تأکید دارد که این فضاها به تقویت هویت اجتماعی و تعاملات فرهنگی کمک می‌کنند. پراناب و بانسال^۴ (۲۰۲۲) ایده فضاهای عمومی چندمنظوره را برای جوامع پایدار بررسی کرده‌اند. نویسندگان به تحلیل مزایای این فضاها در افزایش تعاملات اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی می‌پردازند. موترنو و آندرونوویکی^۵ (۲۰۲۳) به بررسی زیبایی‌شناسی فرم معماری مراکز اجتماعی و فضاهای داخلی چندمنظوره پرداخته‌اند. تأثیر طراحی معماری بر تجربه کاربری و تعاملات اجتماعی در این فضاها تحلیل شده است. ایوانا و راخیمووا^۶ (۲۰۲۳) به بررسی فضاهای عمومی در ساختار فضاهای چندمنظوره جوانان پرداخته‌اند و تأکید می‌کنند که طراحی مناسب این فضاها به بهبود کیفیت زندگی و افزایش تعاملات اجتماعی کمک می‌کند.

این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که فضاهای عمومی به‌عنوان مکان‌های کلیدی در زندگی شهری، تأثیرات عمیقی بر تعاملات اجتماعی، هویت فرهنگی و کیفیت زندگی دارند. نتایج این مطالعات بر اهمیت طراحی و مدیریت مناسب این فضاها تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که فضاهای عمومی به‌عنوان ابزارهایی برای ایجاد پایداری اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی در

1. Rezaei et al
2. Petryshyn et al.
3. Itma & Monna
4. Pranab & Bansal
5. Munteanu & Andronovici
6. Ivina & Rakhimova

شهرها عمل می‌کنند.

با بررسی پژوهش‌های پیشین در زمینه فضاهای عمومی و طراحی شهری، چندین خلأ شناسایی می‌شود. اغلب این مطالعات بر تحلیل تأثیرات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی فضاهای عمومی متمرکز بوده و یا به بررسی نمونه‌های خاصی از فضاهای معاصر و تاریخی پرداخته‌اند (غفوری، ۱۳۹۹؛ شی و وولی، ۲۰۱۴؛ رستمی و همکاران، ۲۰۱۶؛ بندرآبادی و خاستار، ۲۰۱۹؛ بناکر و همکاران، ۲۰۲۲؛ ایتما و مونا، ۲۰۲۲). با این حال، فقدان چهارچوبی یکپارچه برای طراحی فضاهای چندعملکردی شهری که به‌طور هم‌زمان میراث فرهنگی و نیازهای معاصر را در نظر بگیرد، محسوس است. همچنین، کمتر پژوهشی به‌طور خاص بر بازخوانی فضاهای جمعی تاریخی شهرهای ایران، به‌ویژه اصفهان، برای ارائه اصول طراحی شهری متمرکز شده است. در همین راستا، پژوهش حاضر با ارائه چهارچوبی نوین، تلاش می‌کند تا ضمن بازخوانی فضاهای جمعی تاریخی شهر اصفهان، ارتباط بین ویژگی‌های منحصر به فرد این فضاها و اصول طراحی معاصر را برجسته کند. این پژوهش با بهره‌گیری از ارزش‌های تاریخی و فرهنگی فضاهای جمعی اصفهان، راه‌حلی برای بهبود کیفیت طراحی فضاهای چندعملکردی ارائه می‌دهد.

چهارچوب نظری

برای درک بهتر و عمیق‌تر موضوع مورد پژوهش، بررسی برخی مفاهیم بنیادین ضروری به نظر می‌رسد. بر این اساس مبانی نظری این مقاله به دو بخش اصلی تقسیم شده است؛ بخش اول به توضیح و توصیف فضاهای چندعملکردی شهری در زمان معاصر پرداخته و بخش دوم شامل مفاهیم پایه حاوی شناخت فضاهای جمعی در معماری و شهرسازی سنتی ایران و عناصر تشکیل‌دهنده آنها، فضاهای چندعملکردی شهری و در نهایت جایگاه این نوع فضا در معماری و شهرسازی معاصر است.

۱-۳- فضای چندعملکردی شهری

فضاهای چندعملکردی شهری به‌عنوان راه‌حلی برای

و تعاملات عملکردی در این مناطق فراهم می‌کند (Gallent et al., 2004).

در نهایت، طراحی فضاهای چندعملکردی شهری به همکاری بین بخش‌ها و دپارتمان‌های مختلف عمومی نیازمند است. این همکاری به بهبود عملکرد فضاهای سبز شهری و ارائه خدمات بهتر به جامعه کمک می‌کند. در نتیجه، اماکن عمومی چندعملکردی شهری می‌توانند به‌عنوان راه‌حلی برای بهبود کیفیت زندگی در شهرهای متراکم و مناطق حاشیه‌ای مورد استفاده قرار گیرند. این فضاها با ارائه خدمات مختلف به گروه‌های مختلف از ذی‌نفعان، به بهبود عملکرد فضاهای موجود و کاهش نیاز به ساخت تأسیسات جدید کمک می‌کنند. همچنین، طراحی و مدیریت این فضاها به همکاری بین بخش‌ها و دپارتمان‌های مختلف عمومی است تا بتوانند به بهترین شکل ممکن به نیازهای جامعه پاسخ دهند.

مفهوم فضاهای چندعملکردی، اگرچه به‌عنوان یک رویکرد نوین در شهرسازی مطرح شده است (Ghafouri & Weber, 2020)، ریشه در الگوهای فضایی موفق در طول تاریخ دارد. فضاهای جمعی سنتی، مانند میدان‌های تاریخی، مثل میدان نقش جهان در اصفهان (Blake, 2016)، بازارها (نصرالله و یعقوبی، ۱۳۹۵) و باغ‌ها، اغلب کاربری‌های متعددی را در خود جای می‌دادند و نیازهای متنوع جامعه را برآورده می‌کردند. این فضاها نه تنها محل برگزاری رویدادهای اجتماعی و مذهبی بودند، بلکه به‌عنوان مراکز تجاری، فضاهای تفریحی و محل تعاملات اجتماعی نیز عمل می‌کردند. این انعطاف‌پذیری و چندگانگی کاربری، ویژگی بارز فضاهای جمعی موفق در گذشته بوده است و درس‌های ارزشمندی برای طراحی فضاهای چندعملکردی امروزی ارائه می‌دهد (Carmona et al., 2010).

بررسی این فضاهای تاریخی نشان می‌دهد که اصول طراحی مشخصی در موفقیت آنها نقش داشته است. اصولی مانند دسترسی آسان، تنوع کاربری‌ها در مجاورت فضا (Bryce et al., 2013)، کیفیت بالای فضایی (با عناصری مانند آب، گیاه، نور و سایه

بهبود کیفیت زندگی در شهرهای متراکم مورد توجه قرار گرفته‌اند. با افزایش جمعیت شهری، شهرها با چالش‌های متعددی مواجه می‌شوند. از یک سو، رشد افقی شهرها اثرات مخربی بر محیط‌زیست دارد و از سوی دیگر، رشد عمودی به کاهش کیفیت زندگی شهروندان و بروز انواع بیماری‌های روانی منجر می‌شود. این معضل مدیران شهری را با یک پازل پیچیده مواجه کرده است: شهری که باید بتواند تعداد بیشتری از مردم را با کمترین تداخل و با حفظ کیفیت زندگی بهینه جای دهد (Ghafouri & Weber, 2020).

فضاهای چندعملکردی شهری به‌عنوان راه‌حلی برای این مشکل مطرح شده‌اند. این فضاها به‌گونه‌ای طراحی می‌شوند که بتوانند چندین عملکرد مختلف را در مکانی واحد ارائه دهند. مثلاً، فضاهای سبز شهری می‌توانند علاوه بر ارائه خدمات زیست‌محیطی، به‌عنوان مکان‌هایی برای تفریح، ورزش و تجمعات اجتماعی نیز استفاده شوند (Belmeziti et al., 2017; Hansen et al., 2018). این نوع طراحی به بهبود عملکرد فضاهای موجود کمک می‌کند و نیاز به ساخت تأسیسات جدید را کاهش می‌دهد (Ghafouri & Weber, 2020).

یکی از مزایای اصلی فضاهای چندعملکردی شهری، توانایی آن‌ها در ارائه خدمات مختلف به گروه‌های مختلف از ذی‌نفعان است. این فضاها به‌عنوان مکان‌هایی برای فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی عمل و به این ترتیب، نیازهای مختلف جامعه را برآورده می‌کنند (Belmeziti et al., 2018; Pranab & Bansal, 2022). مثلاً، در مطالعه‌ای که در محوطه دانشگاه دوآر لیون فرانسه انجام شد، پیشنهادهایی برای بهبود خدمات شهری بدون افزایش مساحت فضاهای سبز ارائه شد (Belmeziti et al., 2018). علاوه بر این، فضاهای چندعملکردی شهری به‌عنوان راه‌حلی برای بهبود کیفیت زندگی در مناطق حاشیه‌ای شهرها نیز استفاده می‌شوند. این مناطق که به‌عنوان «مرز نهایی برنامه‌ریزی» شناخته می‌شوند، به برنامه‌ریزی و مدیریت ویژه‌ای نیاز دارند. اصل چندعملکردی چهارچوبی برای مدیریت تنوع

(Michell, 1978) و وجود عناصر نمادین و فرهنگی (آیت‌الله‌زاده شیرازی، ۱۳۸۹) از جمله عواملی بوده‌اند که به پویایی و جذابیت این فضاها کمک می‌کرده‌اند. این اصول، همچنان می‌توانند راهنمای طراحان در خلق فضاهای چندعملکردی امروزی باشند و به ایجاد فضاهایی زنده، پویا و پاسخگو به نیازهای متنوع جامعه کمک کنند (Gehl, 2010). در واقع، بازخوانی و درک این اصول، پلی بین گذشته و حال ایجاد می‌کند و امکان بهره‌گیری از تجربه‌های موفق گذشتگان را در طراحی فضاهای معاصر فراهم می‌سازد.

۲-۳- فضای جمعی در معماری و شهرسازی سنتی ایران بعد از اسلام
با ورود دین اسلام به ایران و اداره‌کشور به دست حاکمان مسلمان، نگرش جدیدی در جامعه با عنوان برابری تمامی اشخاص با یکدیگر شکل گرفت و در این زمان طبقات اجتماعی، ساختار شهری باستانی و دیوارهای شار میانی در شهرها فروریخت. دین اسلام در آیات بسیاری از قرآن کریم به اهمیت جمع‌گرایی و فعالیت‌های جمعی اشاره و به این اعمال توصیه کرده است.^۱ همچنین برخی از احکام و مقررات اسلام، مانند نماز جماعت و مناسک حج واجب، مسلمانان را به جمع‌گرایی و فعالیت‌های جمعی تشویق می‌کند. در ادامه، به بررسی فضاهای جمعی از دوره ایلخانی تا دوره قاجاریه پرداخته‌ایم.

فضاهای جمعی دوره ایلخانی

دوره ایلخانی یکی از دوره‌های حیاتی در تاریخ معماری و شهرسازی ایران به شمار می‌رود. این دوره که با حملات مغول به ایران در قرن سیزدهم میلادی آغاز شد، تغییرات عمده‌ای در ساختار اجتماعی و محیط ساخته‌شده ایران ایجاد کرد. پس از تأسیس سلسله ایلخانی در سال ۱۲۵۶ میلادی، حاکمان مغول به بازسازی شهرهایی که در جریان حملات مغول آسیب دیده بودند، پرداختند و تعدادی شهر جدید نیز تأسیس کردند. یکی از این شهرهای جدید، سلطانیه

بود که به‌عنوان یکی از مراکز مهم شهری از ابتدا توسط ایلخانان طراحی و ساخته شد.

فضاهای جمعی و عمومی در شهرهای دوره ایلخانی نقش کلیدی در زندگی اجتماعی و اقتصادی مردم ایفا می‌کردند. این فضاها شامل بازارها، میدان‌ها، مسجدها و کاروانسراها بودند که هرکدام به‌نوعی به تعاملات اجتماعی و اقتصادی کمک می‌کردند. بازارها به‌عنوان مراکز تجاری، محل تجمع بازرگانان و مردم عادی بودند و نقش اساسی در اقتصاد شهر ایفا می‌کردند. میدان‌ها نیز به‌عنوان فضاهای باز عمومی، محل برگزاری مراسم و تجمعات بودند. کاروانسراها محل گردهمایی افراد مختلف از اقوام و فرهنگ‌های گوناگون بودند که باعث می‌شد تبادلات فرهنگی، زبانی و اجتماعی نیز در این فضاها صورت گیرد. بسیاری از کاروانسراها همچنین به‌عنوان مراکز آموزشی و علمی عمل می‌کردند و موجب انتقال دانش و فرهنگ میان مردمان مختلف می‌شدند (Bryceet al., 2013). مسجدها نقش اساسی در ایجاد فضاهای جمعی و عمومی داشتند. حیاط‌های بزرگ مسجدها و فضاهای اطراف آن‌ها به محلی برای تجمع مردم و برگزاری مناسبت‌های اجتماعی تبدیل و باعث تقویت همبستگی اجتماعی در جامعه می‌شد (Naeni & Yasoori, 2016).

معماری دوره ایلخانی تحت‌تأثیر فرهنگ‌های مختلفی قرار داشت که از طریق تعاملات تجاری و فرهنگی به ایران وارد شده بودند (Naiemi, 2022). این تأثیرات در طراحی و ساخت فضاهای جمعی و عمومی به‌وضوح مشهود بود. مثلاً، استفاده از مناره‌ها و حیاط مرکزی در ساخت مسجدها و کاروانسراها، نمایانگر تأثیرات فرهنگی و مذهبی این دوره از معماری اسلامی است. بازارها مسقف و در معابری باریک ساخته شده‌اند و میدان‌ها درخت‌کاری شده و دارای حوض بودند. به‌طور کلی، فضاهای جمعی و عمومی در شهرسازی دوره ایلخانی نه تنها به‌عنوان مراکز تجاری و مذهبی، بلکه به‌عنوان بسترهایی برای تعاملات اجتماعی و فرهنگی عمل می‌کردند.

در ساخت بناهای این دوره، از آجرهای لعابدار و

۱. آیات: (۲۱۷، بقره)، (۱۰۳-۱۰۵، آل عمران)، (۳۸، انعام)، (۱۰، حجرات)، (۲، مائده)، (۳۶ و ۶۷، توبه)

کاشی‌های رنگی به‌عنوان مصالح روکش استفاده می‌شد. این مصالح به بناها جلوه‌ای خاص و زیبا می‌بخشیدند. همچنین، الگوهای نوشتاری در تزئینات بناها غالب بودند که نشان‌دهنده تأثیرات فرهنگی و هنری این دوره است (Kanbarova, 2021). در این دوره، بناهای یادبود و عظیمی ساخته شدند که نشان‌دهنده شکوه و عظمت دوره ایلخانیان بودند. این بناها نه تنها به‌عنوان مراکز مذهبی و فرهنگی، بلکه به‌عنوان نمادهای قدرت و ثروت ایلخانان نیز عمل می‌کردند.

فضاهای جمعی دوره تیموریان فضاهای جمعی در شهرسازی و معماری دوره تیموری در مناطق مرکزی ایران نقش مهمی در شکل‌دهی به ساختار شهری و فرهنگی این مناطق ایفا کرده است. این فضاها نه تنها مکان‌های مذهبی و اجتماعی، بلکه نمادهای فرهنگی و هنری نیز محسوب می‌شوند.

در دوره تیموری، معماری مسجدها به‌عنوان یکی از عناصر اصلی معماری اسلامی مورد توجه قرار گرفت. مسجدهای این دوره به دلیل هماهنگی با محیط و تأثیرپذیری از عوامل مختلف اقلیمی، تاریخی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، به نمونه‌های بارزی از معماری ایرانی تبدیل شدند (Naeeni & Yasoori, 2016). سه مسجد مهم این دوره شامل مسجد جامع گوهرشاد، مسجد جامع یزد و مسجد کبود تبریز هستند که هر یک دارای ویژگی‌های منحصر به فردی در طراحی و تزئینات معماری هستند.

ویژگی‌های معماری مسجدهای تیموری به شرح زیر است:

- استفاده از ایوان‌ها: مسجدهای تیموری معمولاً دارای یک یا چند ایوان بودند که به‌عنوان فضاهای باز و نیمه‌باز برای تجمعات عمومی و مذهبی استفاده می‌شدند.
- گنبدها و حیاط‌ها: گنبدهای بزرگ و حیاط‌های وسیع از دیگر ویژگی‌های بارز مسجدهای تیموری بودند که فضایی باز و دلنشین ایجاد می‌کردند.
- تزئینات هندسی: استفاده از الگوهای هندسی پیچیده و تزئینات کاشی‌کاری در دیوارها و سقف‌ها از دیگر ویژگی‌های معماری این دوره بود که به زیبایی و

شکوه مسجدها می‌افزود (آیت‌الله‌زاده شیرازی، ۱۳۸۹: ۱۰۱-۱۰۳).

در دوره تیموری، شهر سمرقند به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مراکز شهری شناخته می‌شد. این شهر با توجه به ویژگی‌های طبیعی، اقلیمی، اجتماعی و فرهنگی خود، تأثیرات زیادی بر شکل‌گیری فضاهای شهری داشت (Vakili, 2020). از ویژگی‌های بارز فضاهای شهری

در این دوره می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- فضای سبز: ایجاد فضای سبز در داخل و خارج از شهرها یکی از ویژگی‌های بارز فضاهای جمعی در دوره تیموریان بود. این فضاهای سبز به‌عنوان مکان‌های تفریحی و اجتماعی عمل می‌کردند و نقش مهمی در زیباسازی شهرها داشتند (Vakili, 2020).

- ساخت جاده‌های اصلی شهری: ساخت راه‌های اصلی شهری با استفاده از ساختمان‌های مختلف و کاربری‌های متنوع زمین، یکی دیگر از ویژگی‌های مهم فضاهای جمعی در این دوره بود. این جاده‌ها مکان‌هایی برای تجمع‌های اجتماعی، جشن‌ها و مراسم‌های مختلف بودند که به تقویت روابط اجتماعی و فرهنگی کمک می‌کردند (Vakili, 2020).

- گسترش مجموعه‌های شهری با استفاده از میدان‌ها: میدان‌ها به‌عنوان نقاط مرکزی شهر، محل تجمع و فعالیت‌های اجتماعی بودند که البته با بناهای مهم محصور می‌شدند.

- پیاده‌راه‌های تفریحی: پیاده‌راه‌های تفریحی و خیابان‌های مراسمی نیز در شهرهای دوره تیموریان وجود داشتند که به‌عنوان مکان‌های اجتماعی و فرهنگی عمل می‌کردند. این پیاده‌راه‌ها با توجه به دینامیک‌های اجتماعی و الگوهای تعاملات اجتماعی طراحی شده بودند (Razavi, 2019).

فضاهای جمعی دوره صفویه

شهرسازی و معماری دوره صفویه در مناطق مرکزی ایران، به‌ویژه در شهر اصفهان، به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های شهرسازی اسلامی شناخته می‌شود. این دوره با توجه به تحولات اجتماعی،

فرهنگی و اقتصادی، تغییرات عمده‌ای در فضاهای جمعی و شهری ایجاد کرد که تفاوت‌های قابل توجهی با دوره تیموری دارد. شهر اصفهان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مراکز شهری تبدیل شد (Asadi, 2023). از ویژگی‌های بارز فضاهای شهری در این دوره می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- گستردگی و منسجم بودن: در دوره صفویه، فضاهای شهری به‌صورت شبکه‌ای و منظم طراحی شدند که نسبت به دوره‌های قبلی، نظم و هماهنگی بیشتری داشتند.

- توسعه میدان‌های بزرگ: در حالی که میدان‌ها در دوره‌های قبلی بودند، در دوره صفویه به‌شکل گسترده‌تری به‌عنوان نقاط مرکزی شهرها توسعه یافتند. میدان‌ها در این دوره به‌صورت باز طراحی و با بناهایی محصور می‌شدند. میدان نقش جهان به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و شناخته‌شده‌ترین میدان‌ها نماد این دوره است.

- تزئینات هنری و معماری: اگرچه تزئینات در دوره‌های قبل نیز وجود داشت، اما در دوره صفویه به اوج زیبایی و شکوه خود رسیدند. این تزئینات شامل الگوهای هندسی و انتزاعی است که در بناهایی مانند چشمه عمارت و باغ‌شاه در بهشهر به کار رفته‌اند (Ebrahimet al., 2022). استفاده از کاشی‌کاری‌های رنگارنگ و گچبری‌های دقیق در این دوره به یک استاندارد تبدیل شد.

توجه به اقلیم و طراحی هوشمند: در این دوره، طراحی فضاها به شرایط اقلیمی توجه بیشتری داشت و از فناوری‌های معماری برای بهبود کیفیت زندگی بهره‌برداری بیشتری شد.

تمرکز بر هویت ملی و مذهبی: در دوره صفویه، توجه به هویت شیعه و فرهنگ ایرانی به‌عنوان یک عامل کلیدی در طراحی فضاها و بناها بسیار مشهود بود. این در حالی است که در دوره‌های قبلی تأکید بر هویت اسلامی به‌طور کلی بیشتر بود (Emami, 2016). تزئینات کاشی‌کاری، حیاط‌های وسیع و گنبد‌های بزرگ نیز از ویژگی‌های مسجدهای این دوره است. در

معماری عمومی دوره صفویه، نمادهای قدرت و دین به‌وضوح قابل مشاهده است. این نمادها به‌طور عمده در ساختمان‌های عمومی، مانند مسجدها، مدرسه‌ها و کاروانسراها به کار رفته‌اند.

عناصر جمعی در این دوران بدین شرح است:

۱. قهوه‌خانه‌ها: قهوه‌خانه‌ها به‌عنوان یک نهاد جدید در دوران صفویه، فضایی برای تجمع مردم و تبادل افکار و اطلاعات بودند. این مکان‌ها به‌ویژه در میدان نقش جهان و خیابان چهارباغ اصفهان نقش مهمی در شکل‌گیری زندگی عمومی داشتند.

۲. کاروانسراها: کاروانسراها به‌عنوان مراکز تجاری و اقامتی برای مسافران و تاجران عمل می‌کردند. کاروانسرای زین‌الدین و مجموعه بازار قیصریه در اصفهان نمونه‌هایی از این فضاها هستند که تأثیرات اقتصادی و اجتماعی مهمی داشتند.

۳. باغ‌ها: باغ‌های صفوی مانند باغ چهلستون و باغ هشت بهشت، نه تنها به‌عنوان فضاهای تفریحی بلکه به‌عنوان نمادهای قدرت و هنر معماری صفوی شناخته می‌شدند.

۴. مسجدها: مسجدها جامع و محلی به‌عنوان مراکز عبادی و اجتماعی، نقش مهمی در تجمع مردم و برگزاری مراسم مذهبی داشتند. مسجد شاه و مسجد شیخ لطف‌الله در اصفهان از نمونه‌های برجسته این دوران هستند.

۵. بازارها: بازارها به‌عنوان مراکز تجاری و اقتصادی، محل تجمع تاجران و مردم برای خرید و فروش کالاها بودند. بازار قیصریه در اصفهان یکی از مهم‌ترین بازارهای این دوران بود.

۶. حمام‌ها: حمام‌های عمومی به‌عنوان فضاهای بهداشتی و اجتماعی، محلی برای تجمع مردم و تبادل اخبار و اطلاعات بودند. حمام علی قلی آقا در اصفهان یکی از نمونه‌های معروف این دوران است.

۷. مدرسه‌ها: مدرسه‌ها و حوزه‌های علمیه به‌عنوان مراکز آموزشی و فرهنگی، نقش مهمی در تربیت علما و دانشمندان داشتند. همچنین در ساختار فضایی مدرسه‌ها مکان‌هایی برای مباحثه ساخته شده بود.

به راحتی انجام شود. این ویژگی باعث می‌شود که میدان‌ها به عنوان نقاط مرکزی و محوری در شهر عمل کنند (Shafiee et al., 2016). خیابان‌ها نیز نسبت به

دوره پیشین عریض‌تر شده و پیاده‌روها ساخته شدند.

مسجدها و اماکن مذهبی: این فضاها نه تنها به عنوان مکان‌های عبادت، بلکه به عنوان مراکز تجمع اجتماعی

و فرهنگی نیز عمل می‌کردند. در این دوره، مسجدها و اماکن مذهبی به عنوان پناهگاه‌هایی برای افراد در

مواقع بحران و نزاع‌های اجتماعی نیز استفاده می‌شدند (Vejdani, 2019). این فضاها به دلیل نقش مهمی که

در زندگی روزمره مردم داشتند، به عنوان نقاطی برای حفظ و تقویت هویت فرهنگی و اجتماعی شناخته

می‌شدند.

محله‌ها: به عنوان واحدهای اجتماعی کوچک‌تر، به تعاملات اجتماعی و فرهنگی کمک می‌کردند و نقش

مهمی در زندگی روزمره مردم داشتند (اسماعیل دخت و اسماعیل دخت، ۱۴۰۰).

فضاهای عمومی و پارک‌ها: فضاهای عمومی و پارک‌ها نیز از دیگر عناصر جمعی شهری در دوره

قاجاریه بودند. این فضاها به عنوان نقاط تجمع اجتماعی و فرهنگی عمل می‌کردند و نقش مهمی در

حفظ و تقویت هویت فرهنگی و اجتماعی داشتند. پارک‌ها و فضاهای سبز به عنوان نقاطی برای تفریح و

استراحت مردم، به بهبود کیفیت زندگی شهری کمک می‌کردند (Lak & Hakimian, 2019).

المان‌هایی که در فضاهای جمعی استفاده می‌شدند شامل: کاشی‌کاری‌های هفت‌رنگ که در تزیینات

بناهای عمومی و خصوصی به کار می‌رفت. این کاشی‌ها با طرح‌ها و نقش‌های متنوعی از جمله گل‌ها، پرندگان

و اشکال هندسی تزیین می‌شدند و به فضاهای شهری زیبایی و رنگ می‌بخشیدند. استفاده از کاشی‌های

هفت‌رنگ نه تنها به دلیل زیبایی‌شناسی بلکه به دلیل مقاومت و دوام آن‌ها در برابر شرایط جوی مختلف

بوده است؛ گلدان‌ها که در تمامی بناهای این دوره از جمله مسجدها، مدرسه‌ها، کاخ‌ها و عمارت‌ها به کار

رفته‌اند. این گلدان‌ها با استفاده از مواد مختلف به‌ویژه

مدرسۀ چهارباغ در اصفهان یکی از نمونه‌های برجستۀ این دوران است.

۸. پل‌ها: پل‌های صفوی مانند پل خواجه و سی و سه پل در اصفهان، نه تنها به عنوان سازه‌های مهندسی بلکه

به عنوان فضاهای اجتماعی و تفریحی مورد استفاده قرار می‌گرفتند.

۹. خیابان‌ها: خیابان‌های صفوی مانند خیابان چهارباغ، به عنوان فضاهای عمومی و اجتماعی، محل تجمع مردم

و برگزاری مراسم و جشن‌ها بودند (Emami, 2016; Bryceet al, 2013; Salsman, 2019).

در مجموع، شهرسازی دوره صفویه با ایجاد فضاهای جمعی متنوع، نقش بارزی در شکل‌گیری هویت

اجتماعی و فرهنگی مردم ایفا کرده و به عنوان یکی از دوره‌های طلایی در تاریخ شهرسازی ایران شناخته

می‌شود.

فضاهای شهری دوره قاجاریه

دوره قاجاریه (۱۲۱۰-۱۳۴۴ ه. ش) یکی از دوره‌های مهم در تاریخ معاصر ایران است که با تحولات

اجتماعی، سیاسی و اقتصادی قابل توجهی همراه بود. این دوره به‌ویژه با تأثیرات فرهنگی و اجتماعی ناشی از

تماس با غرب و مدرنیزاسیون مشخص می‌شود. در این زمان، فضاهای جمعی مانند میدان‌ها و بازارها به عنوان

مراکز اصلی تعاملات اجتماعی و اقتصادی در شهرها عمل می‌کردند. در این دوره، فضاهای جمعی مانند

میدان‌ها و بازارها نقش مهمی در زندگی اجتماعی و اقتصادی شهرها ایفا می‌کردند. این فضاها به عنوان

مراکز تجمع و تعامل اجتماعی، تجاری و فرهنگی عمل می‌کردند. برخی از ویژگی‌های مهم این فضاها عبارت‌اند از:

نوع و دسترسی پذیری: میدان‌ها و بازارهای دوره قاجار به‌گونه‌ای طراحی شده بودند که دسترسی آسانی برای

عموم مردم فراهم کنند. این فضاها معمولاً در مرکز شهر و در نزدیکی مراکز مهم تجاری و اداری قرار داشتند.

اتصال خیابان‌ها به میدان: خیابان‌های اصلی شهر به میدان‌ها متصل می‌شدند و این اتصال‌ها به‌گونه‌ای

طراحی شده بودند که جریان ترافیک و حرکت مردم

کاشی‌های هفت‌رنگ ساخته می‌شدند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که منشاء این گل‌های پراکنده با معانی نمادین زندگی، رشد و جاودانگی، سفال‌های یافت شده در سیلک کاشان است که در دوران باستان رایج بوده و پس از اسلام با همان محتوا و تم به صورت اشکال اسلیمی گسترش یافته‌اند (Benisi & Zarezadeh, 2019). نقوش هندسی و اسلیمی که در تزئینات بناها به کار می‌رفتند. این نقوش که اغلب به صورت متقارن و تکراری طراحی می‌شدند، دارای معانی نمادین و فلسفی بوده و به نوعی بیانگر نظم و هماهنگی در جهان هستی بوده‌اند. استفاده از آب‌نماها و حوض‌ها که نه تنها به زیباسازی فضا کمک می‌کردند، بلکه به دلیل شرایط آب و هوایی ایران، نقش مهمی در خنک‌سازی و ایجاد رطوبت در فضاهای شهری داشتند. آب‌نماها و حوض‌ها اغلب در مراکز عمومی مانند باغ‌ها، میدان‌ها و حیاط‌های داخلی بناها قرار می‌گرفتند و با کاشی‌کاری‌ها و نقوش زیبا تزئین می‌شدند.

در دوره قاجاریه، عناصری مانند خیابان‌ها و میدان‌ها به معنای امروزی وارد شهرسازی ایران شدند. این تغییرات به دلیل سفرهای اروپایی و تأثیرات فرهنگی ناشی از آن‌ها بود (Yekta, 2015). به طوری که این روند نه تنها به شکل‌گیری ساختارهای جدید در شهرها کمک کرد، بلکه باعث ایجاد فضایی پویا و متنوع برای تعاملات اجتماعی و اقتصادی نیز شد.

چهارچوب نظری:

این پژوهش با هدف شناسایی اصول طراحی فضاهای جمعی موفق گذشته و بهره‌گیری از آن‌ها برای ارتقای کیفیت فضاهای چندعملکردی شهری معاصر، به ویژه در شهر اصفهان، از یک چهارچوب نظری ترکیبی مبتنی بر رویکرد تاریخی-تکاملی استفاده می‌کند.

فضاهای چندعملکردی شهری: این فضاها به عنوان راه‌حلی برای بهبود کیفیت زندگی در شهرهای متراکم معرفی شده‌اند. طراحی آن‌ها، که شامل تلفیق کاربری‌های مختلف در یک مکان است، می‌تواند به کاهش نیاز به ساخت زیرساخت‌های جدید و بهبود تعاملات اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیستی کمک

کند. نمونه‌هایی مانند بازارها و باغ‌ها از دوران گذشته نشان می‌دهند که ایده چندکاربردی بودن در فرهنگ و معماری ایران سابقه‌ای طولانی دارد.

فضاهای جمعی در شهرسازی سنتی ایران: از دوران ایلخانی تا صفویه، فضاهای جمعی مانند مسجدها، بازارها، میدان‌ها، کاروانسراها و باغ‌ها نه تنها به عنوان مراکز فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی، بلکه به عنوان نمادهای فرهنگی و هویتی عمل کرده‌اند. الگوهای موفق تاریخی مانند میدان نقش جهان اصفهان و مسجدهای جامع، اصولی مانند دسترسی آسان، زیبایی بصری و تنوع کاربری‌ها را ارائه داده‌اند که می‌توانند الهام‌بخش طراحی فضاهای چندعملکردی امروزی باشند.

فضاهای جمعی سنتی مانند بازارها، میدان‌ها و باغ‌ها، به عنوان کانون‌های تعامل اجتماعی و فرهنگی عمل کرده‌اند. بازارها به عنوان مراکز تجمع و تعامل اجتماعی، فضایی را برای ارتباطات انسانی فراهم می‌کنند. این فضاها به دلیل طراحی‌های باز و قابل دسترس، امکان تعاملات اجتماعی را تسهیل می‌کنند. مثلاً، بازارهای سنتی با طراحی‌های مسقف و معابر باریک، فضایی صمیمی و نزدیک به هم ایجاد می‌کردند که به راحتی امکان گفت‌وگو و تبادل نظر را فراهم می‌آورد.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش

پژوهش حاضر، از رویکرد تاریخی-تکاملی برای بررسی فضاهای جمعی گذشته و استخراج الگوهایی برای ارتقای کیفیت فضاهای چندعملکردی شهری استفاده شده است. روش حاضر این امکان را می‌دهد تا تحولات و تغییرات در طراحی و کاربری این فضاها را در طول زمان تحلیل کرد و فهمید که چگونه ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بر شکل‌گیری آنها تأثیر گذاشته است. این مقاله به شیوه کیفی استخراج شده و از نظر ماهیت کاربردی است.

برای تأمین روایی و پایایی در روش پژوهش کیفی از روش ارزیاب (Guba and Lincoln, 1994) استفاده شد. بر پایه این روش چهار معیار قابلیت اعتبار،

انتقال‌پذیری، قابلیت ثبات و تأیید‌پذیری جهت ارزیابی در نظر گرفته شد. به‌منظور افزایش قابلیت اعتبار کارهای ذیل صورت گرفت: روش خودبازبینی محقق (self-monitoring) بازبینی توسط اعضای تیم پژوهشی؛ مؤلفه‌ها و مفاهیم به‌دست‌آمده توسط اعضای تیم مورد ملاحظه و بازبینی قرار گرفت و نظرات نهایی استخراج شدند.

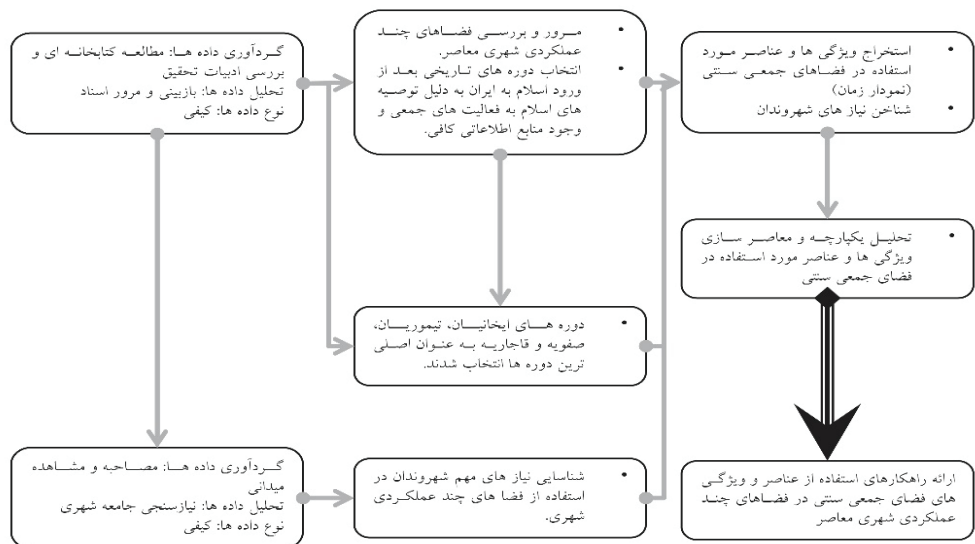
روش کسب اطلاعات موازی (peer debriefing) بررسی توسط خبرگان: در این مرحله نظرات خبرگان حوزل مدیریت در مورد مفاهیم و مؤلفه‌ها دریافت شد، همچنین از تعدادی از خبرگان دانشگاهی که در پژوهش مشارکت نداشتند برای حصول اطمینان از انتقال‌پذیری مقوله‌ها و مفاهیم مستخرج مورد مشورت قرار گرفتند. در همه مراحل کار و به‌منظور ایجاد اطمینان، جزئیات پژوهش و یادداشت‌برداری‌ها ثبت و ضبط شد. با استفاده از این فایل‌های ضبط‌شده پس از هر مصاحبه، سؤال‌های مصاحبه بررسی شدند و خلاءهایی که احتمال رفع آنها وجود داشت، با پرسش‌های دیگر در مصاحبه‌های بعدی از بین رفت و همین امر تقویت پایایی ابزار سنجش را کمک نمود.

در گام نخست، به بازبینی و مرور اسناد و منابع کتابخانه‌ای معتبر پرداخته شد. در این مرحله، دوره‌های حکومتی بعد از ورود اسلام به ایران به‌صورت هدفمند انتخاب شدند. هدف از این انتخاب، شناسایی دوره‌هایی بود که اطلاعات تاریخی آن‌ها موجود بوده و تعاملات اجتماعی در آن‌ها شدت بیشتری یافته است. به این ترتیب، دوره‌های ایلخانیان، تیموریان، صفویان و قاجاریان به‌عنوان دوره‌های اصلی مورد تحلیل ساختاری-تاریخی قرار گرفتند. با وجود سلسله‌های کوچک‌تر در بین این دوره‌ها، تمرکز بر حکومت‌های مهم‌تر و تأثیرگذارتر بوده است.

علاوه‌بر این، در این گام به شناخت فضاهای چندعملکردی شهری در دوران معاصر نیز پرداخته شد. در بخش مطالعات میدانی، با حضور در سطح شهر اصفهان و انجام مصاحبه‌هایی با شهروندان در پارک‌های شهید رجایی، ناژوان، مرداویج، پل خواجو،

سی و سه پل، پل شهرستان و مجموعه متروپل در خیابان چهارباغ، نیازها و انتظارات ساکنان و شهروندان از فضاهای جمعی تحلیل شد. همچنین، مشاهدات میدانی از وضعیت فضاهای عمومی و تعاملات اجتماعی در این مکان‌ها، به جمع‌آوری داده‌های کیفی و درک بهتر از نیازها و انتظارات شهروندان کمک کرد و به تحلیل دقیق‌تری از فضاهای جمعی و چندعملکردی منجر شد.

مکان‌های مورد مطالعه با هدف ایجاد تنوع در نوع فضاهای عمومی و پوشش دادن گستره‌ای از نیازها و انتظارات شهروندان در مناطق مختلف شهر اصفهان تعیین شده‌اند. این مکان‌ها شامل فضاهای تاریخی (مانند پل خواجو و سی و سه پل)، فضاهای طبیعی (مانند پارک ناژوان)، و فضاهای تجاری-شهری (مانند مجموعه متروپل و خیابان چهارباغ) هستند. این انتخاب‌ها با در نظر گرفتن تنوع عملکردی، تاریخی، و اجتماعی فضاها صورت گرفته تا به شناسایی نیازهای متنوع شهروندان کمک کند. علاوه‌بر این، دسترسی به این مکان‌ها و میزان حضور شهروندان در آن‌ها از عوامل دیگر انتخاب بوده است. در ملاک انتخاب نمونه در روش پژوهش کیفی مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده موضوع پژوهش و افرادی است که درخصوص موضوع پژوهش اطلاعات مفیدی به پژوهشگر می‌دهند (مارشال و راسمن، ۱۳۸۱). به همین دلیل، به‌طور هدفمند و با شیوه نمونه در دسترس با ملاک حداکثر تنوع نمونه‌ها انتخاب شدند و تا اشباع نظری ادامه یافت. اشباع نظری نیز زمانی حاصل می‌شود که داده‌های اضافی، کمکی به تکمیل و مشخص کردن یک مقوله نظری نمی‌کنند و نمونه‌ها از آن پس اشباع به نظر می‌رسند (ذکائی، ۱۳۸۱). مصاحبه توسط نمونه‌های در دسترس از مراجعه‌کنندگان به فضاهای منتخب، در حد اشباع تکمیل شد که در پارک شهید رجایی ۳۸ مورد، در پارک ناژوان ۵۴ مورد، پارک مرداویج ۲۳ مورد، پل خواجو ۴۰ مورد، پل شهرستان ۲۲ مورد، مجموعه متروپل ۱۰ مورد و خیابان چهارباغ ۷۹ مورد مصاحبه انجام شد. در گام دوم، ویژگی‌ها و عناصر فضاهای جمعی بر

نمودار شماره (۱): معرفی گام های پژوهش (منبع: نویسندگان، ۱۴۰۳)

Diagram 1: Introduction of Research Steps

قرار می گیرد. هدف از این بخش، شناسایی الگوهای معماری مؤثر در ایجاد فضاهای چندعملکردی و بررسی تطبیقی این الگوها با نیازهای معاصر است. با تکیه بر یافته های پژوهش، به ارزیابی شباهت ها، تفاوت ها و عواملی که بر کیفیت فضاهای جمعی تأثیرگذار بوده اند، پرداخته و اصول هایی برای بهبود طراحی فضاهای چندعملکردی در شهرهای امروز ارائه خواهد.

ویژگی ها و عناصر مورد استفاده در طول تاریخ ایران دستخوش تغییراتی تکاملی شده است؛ به این معنی که فضاهای عمومی در یک دوره ایجاد و در دوره های بعدی صرفاً ویژگی های جدیدی وابسته به نیاز جامعه به این فضاها اضافه می شود (نمودار شماره ۲). در نهایت، می توان گفت که فضاهای جمعی در این دوره ها، به طور مستمر تکامل یافتند. در حالی که در دوره های ایلخانی و تیموری، فضاهای جمعی بیشتر به منظور تسهیل تعاملات تجاری و مذهبی طراحی می شدند، در دوره صفوی این فضاها به نمادهای هویت ملی و

حسب دوره های تاریخی استخراج و به صورت نمودار زمان بررسی شده است.

در گام سوم، به تحلیل یکپارچه و ادغام این موضوع پرداخته شده که عناصر مورد استفاده در فضاهای جمعی گذشته را به چه صورت در زمان حاضر می توان مورد استفاده قرار داد.

در گام پایانی، اصول استفاده از عناصر فضای جمعی گذشته به صورتی که در زمان حال و با عناصر جدید مورد استفاده قرار گیرند تحت عنوان نتایج ارائه شده است (نمودار شماره ۱).

یافته های پژوهش

تحلیل و تفسیر داده های به دست آمده در هر پژوهش، به منظور ارزیابی و درک عمیق تر از موضوع مورد مطالعه، ضروری است. در این بخش، یافته های حاصل از بررسی معماری فضاهای جمعی در دوره های تاریخی ایلخانی، تیموری، صفوی و قاجاریه به منظور درک ویژگی ها و عناصر کلیدی هر دوره مورد تحلیل

1. Time Line

نمودار ۱: نمودار زمان برای دوره های تاریخی بررسی شده (منبع: نویسندهگان، ۱۴۰۳)

جدول شماره (۱): شباهت‌ها و تفاوت‌های عناصر و ویژگی‌ها

تفاوت‌ها	شباهت‌ها
وجود نداشتن نظم در برخی دوره‌ها	مسجد به‌عنوان یک عنصر شهری
توجه نداشتن به عوامل زیبایی‌شناسانه در برخی دوره‌ها	میدان‌ها به‌عنوان یک عنصر شهری؛ در کنار بازارها میدانچه
استفاده از تزئینات کاشی در دوران صفویه بسیار پررنگ شد	بازارها به‌عنوان یک عنصر شهری؛ اکثر فضاهای جمعی در نزدیکی یا درون بازارها قرار گرفته‌اند
تأکید بر هویت ملی در دوران صفویه و بعد از آن	وجود فضاهای تجاری در فضاهای تجمعی
	توجه به فرهنگ، مصالح بومی و معماری اقلیمی

(منبع: نویسندگان، ۱۴۰۳)

و نیازهای اجتماعی به وجود آمد، این فضاها نیز تغییر شکل دادند و نیازهای جدیدی را به وجود آوردند. مطالعات میدانی نشان داده‌اند که در فضاهای تفریحی مانند زاینده‌رود، نبود مکان‌های مناسب برای عبادت و آرامش روحی، مردم را وادار می‌کند تا از چمن و پیاده‌رو برای عبادت استفاده کنند. این موضوع نه تنها به فضای سبز آسیب می‌زند، بلکه خطر برخورد با عابران و دوچرخه‌سواران را نیز به دنبال دارد. در گذشته، مکان‌های خاصی برای عبادت و فراغت وجود داشت، اما امروزه نیاز به طراحی فضاهای عبادی در فضاهای عمومی که دسترسی آسان داشته باشد، بیشتر احساس می‌شود.

ظهور بحران‌های جهانی مانند پاندمی کووید ۱۹ نیز تأثیرات عمیقی بر فضاهای شهری گذاشته است. در سال‌های اخیر، فضاهای عمومی به دلیل عدم رعایت نکات بهداشتی بسته شدند و زندگی روزمره به شدت مختل شد. این مسئله نشان می‌دهد که طراحی این فضاها باید به گونه‌ای باشد که در مواقع بحران، هم به لحاظ بهداشتی و هم از نظر ایمنی به نیازهای جامعه پاسخگو باشد.

علاوه بر این، کیفیت و بهداشت سرویس‌های بهداشتی در فضاهای عمومی نیز از موضوعات مهمی است که به طور مکرر مورد توجه شهروندان قرار می‌گیرد. بسیاری از مردم به دلیل عدم وجود فضاهای بهداشتی مناسب از ورود به برخی مکان‌ها خودداری می‌کنند.

مذهبی تبدیل شدند و در دوره قاجاریه نیز با الهام از تغییرات مدرن، به فضاهای چندکارکردی و متنوعی برای تعاملات اجتماعی و فرهنگی تبدیل شدند. این تغییرات نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری و سازگاری معماری فضاهای جمعی با تحولات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی هر دوره است.

این شباهت‌ها و تفاوت‌ها (جدول شماره (۱)) دلیل بر کارکرد خوب یا بد آنها نمی‌شود، بلکه این موضوع کاملاً روشن است که این فضاها با تمام ویژگی‌ها در زمان ساخت، بهترین عملکرد را نشان داده‌اند. بنابراین در حال حاضر وابسته به نیازهای انسان و جامعه برخی از ویژگی‌ها باید حذف و برخی ویژگی‌ها به صورت دیگری در زمان معاصر طراحی و اجرا شوند. بنابراین باید شباهت‌های عناصر سنتی را با عناصر امروزی تطبیق داده شود و جواب مناسبی برای پاسخ به نیازهای جوامع امروز پیدا کرد. تحلیل نیازهای شهری؛ از گذشته تا امروز

فضاهای شهری همواره بخش مهمی از زندگی اجتماعی ما بوده‌اند و تغییرات در این فضاها نمایانگر تحولات اجتماعی و فرهنگی جوامع هستند. در گذشته، فضاهای عمومی به‌عنوان مکان‌هایی برای تعامل اجتماعی و تجمع افراد به شمار می‌آمدند. مانند میدان‌های بزرگ، کافه‌ها، و پارک‌ها که مردمی با فرهنگ‌ها و طبقات اجتماعی متفاوت در آن‌ها گرد هم می‌آمدند. اما با تغییراتی که در سبک زندگی، فناوری

ویژگی ها

تنوع فرهنگی	طراحی دیوارپوش‌ها با الگوهای محلی. استفاده از نقوش سنتی در فرش‌ها و مبلمان. مجسمه‌ها و آثار هنری از هنرمندان محلی. فضاهای هنری و نمایشگاه‌های فرهنگ محلی.
معماری اقلیمی	سقف‌های سبز و باغ‌های باغ برای جذب رطوبت. پنجره‌های دو جداره با فیلتر UV حرارت. استفاده از دیوارهای خنک‌کننده و سایه‌بان‌ها. طراحی فضاهای داخلی با استفاده از نور طبیعی.
مصاح	پوش‌های بازیافتی و سبک. شیشه‌های حرارتی مقاوم و سبک‌بندی چوب‌های نازک‌تر و اشباع شده. پلی کریبات برای پوشش‌های سبک و مقاوم. مواد طبیعی مانند بامبو و کاه.
عظمت گرایی	میدان‌های عمومی با ساختارهای بزرگ و فضایی پارک‌ها و فضاهای سبز چندمنظوره. طراحی تصویری با سنگ‌های طبیعی و معماری. فضاهای اجتماعی با نیمکها و نشیمن‌ها.
تزیینات هندسی	استفاده از پل‌های دیواری با الگوهای پیچیده. نورپردازی مدرن با الگوهای هندسی. به کارگیری لوژام دکوری با طراحی هندسی. کاشی‌های با طراحی هندسی برای تک‌پوش‌ها.
انسجام	مسیرهای پیاده و دوچرخه‌سواری با نشانه‌گذاری روشن. مجتمع‌های چندمنظوره با فضاهای عمومی متصل. استفاده از فناوری‌های هوشمند برای مدیریت ترافیک. طراحی فضاهای سبز و پارک‌های محلی متصل به مراکز.
هویت ملی و مذهبی	گنجاندن نمادهای ملی در نمای ساختمان‌ها. استفاده از رنگ‌های ملی در طراحی داخلی. تابلوهای اطلاعاتی با محتوا و گرافیک محلی. فضاهای معنوی و عبادت با طراحی مدرن.
هندسه متقارن	طراحی میدان‌های عمومی و باغ‌ها با تقارن واضح. آب‌نماهای با الگوهای هندسی و سرزرد. استفاده به فضاهای سبز با الگوهای هندسی. پلهای هندسی و طراحی نشیمن‌های متقارن.
آب نما و حوض	آب‌نماهای هوشمند با تغییر شکل و رنگ نور. حوض‌های دارای سیستم تصفیه و چراغ‌های LED. ایجاد مسیرهای آبی با فواره‌های متنوع. طراحی حوض‌هایی با نشیمن‌های براکز اجتماعی.
فضای سبز	طراحی باغ‌های عمودی و پارک‌های میوه‌ای. استفاده از گیاهان بومی و مقاوم به خشکی. باغ‌های مشترک برای محله‌ها و فضاهای اجتماعی. فضاهای سبز ساحلی و پرچین‌های گیاهی.

نمودار شماره (۳): اصول استفاده از ویژگی‌های فضاهای جمعی سنتی در فضاهای چندعملکردی معاصر

(منبع: نویسندگان، ۱۴۰۳)

می‌کنند. این رفتار نشان می‌دهد که نیاز به فضاهای اجتماعی‌پذیر بیش از پیش احساس می‌شود. بنابراین، برای طراحی و بهسازی فضاهای شهری، لازم است به نیازهای عمیق جامعه توجه شود و فضاها به گونه‌ای طراحی شوند که بتوانند پاسخگوی نیازهای اجتماعی، بهداشتی و ایمنی باشند. این مطالعات میدانی نه تنها بر نیازهای حال حاضر تأکید دارند، بلکه می‌توانند به مبنایی برای برنامه‌ریزی‌های آینده تبدیل شوند، تا فضاهای عمومی به بهشت‌های اجتماعی تبدیل شوند که همگان در آن احساس راحتی و امنیت کنند. **تطبيق عناصر و ویژگی‌های سنتی با نیازهای امروز:**

بر اساس مشاهدات میدانی، استاندارد نبودن این سرویس‌ها به نارضایتی عمومی می‌انجامد و نیاز به بازنگری در طراحی و تأمین آن‌ها احساس می‌شود. بسیاری از فضاهای جمعی امروز تنها به یک فضای باز ساده با تعدادی اصله درخت و صندلی محدود شده‌اند و اغلب بدون نگرش معماری یا جامعه‌شناختی ساخته می‌شوند. مردم به‌ویژه در پارک‌ها به دنبال فضاهای اجتماعی هستند که بتوانند در کنار یکدیگر جمع شوند و تعاملات خود را برقرار کنند؛ مثلاً، در پارک شهید رجایی اصفهان، بعضی از بازدیدکنندگان نیمکت‌ها را برای نشستن و گفت‌وگو به صورت روبه‌رو جابه‌جا

جدول شماره (۲): معاصر سازی عناصر جمعی گذشته

عناصر سنتی	عناصر مورد استفاده
قهوه خانه‌ها	به جای قهوه خانه‌ها که در گذشته اغلب به عنوان پاتوق استفاده می شدند، می توان از کافه های روباز استفاده کرد تا علاوه بر ایجاد محیطی خانوادگی، به پاتوقی برای جوانان نیز تبدیل شود.
بازارها	استفاده از برخی واحدهای تجاری به صورت پراکنده حول یک محور هندسی خاص، می تواند حس بازار ایجاد کند و به نیازهای تجاری استفاده کنندگان پاسخ دهد.
مسجدها	می توان از نمازخانه های کوچک به صورت پراکنده در فضا استفاده کرد تا تمام مخاطبان بتوانند از این محیط برای عبادت استفاده کنند.

(منبع: نویسندگان، ۱۴۰۳)

به عنوان مراکز خرید، بلکه به عنوان فضاهای فرهنگی و اجتماعی نیز شناخته می شوند. نمودار شماره (۳)، اصول استفاده از ویژگی های فضاهای جمعی سنتی در فضاهای چند عملکردی معاصر را تبیین کرده است. این ویژگی ها شامل عناصری مانند تنوع فرهنگی، معماری اقلیمی، مصالح، عظمت گرایی، تزئینات هندسی، انسجام، هویت ملی و مذهبی، هندسه متقارن، آب نما و حوض و فضای سبز است. هدف اصلی از بررسی این ویژگی ها، شناسایی ظرفیت های نهفته در این اصول برای پاسخ گویی به نیازهای کاربران فضاهای معاصر و ایجاد فضاهایی است که علاوه بر حفظ هویت بومی، کارکردهای چندگانه داشته باشند. در این بخش، به تحلیل ارتباط میان این ویژگی ها و نیازهای معاصر شهروندان پرداخته می شود.

۱. تنوع فرهنگی

تنوع فرهنگی یکی از اصول کلیدی فضاهای جمعی سنتی است که حس هویت و تعلق محلی را تقویت می کند. در فضاهای سنتی ایران، استفاده از الگوهای محلی مانند طرح های اسلیمی، نقش مایه های کاشی کاری، و نمادهای فرهنگی در تزئینات دیوارها و مبلمان شهری، به خوبی بیانگر فرهنگ بومی و هویت منطقه ای بوده است. این اصول در فضاهای معاصر نیز می توانند با به کارگیری آثار هنری هنرمندان محلی، برپایه نمایشگاه های موقت از صنایع دستی و آثار

با توجه به نیازهای جوامع امروز، برخی از فضاهای جمعی تاریخی مانند کاروانسراها حذف می شوند، اما برخی عناصر مانند قهوه خانه ها، بازارها، باغ ها و مسجدها باید معاصر سازی شده و بقیه عناصر مانند میدان ها و خیابان ها با ماهیت اصلی خود می توانند مورد استفاده قرار گیرند. در جدول شماره (۲) معاصر سازی بر اساس اجتماع پذیری و عملکردی فضاهای جمعی تاریخی گرفته است. اعتبار پذیری یافته ها با استفاده از خود بازمینی پژوهشگران در پی فرآیند جمع آوری و تحلیل داده ها انجام شده است.

فضاهای جمعی سنتی، به دلیل طراحی های هوشمندانه و توجه به نیازهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، به عنوان الگوهایی ارزشمند برای توسعه فضاهای معاصر شناخته می شوند. این فضاها معمولاً شامل ویژگی هایی مانند مقیاس انسانی، تنوع کاربری و ارتباط نزدیک با بافت شهری هستند (نمودار شماره (۳)).

ترکیب ویژگی های فضاهای جمعی سنتی با فضاهای چند عملکردی معاصر

در طراحی فضاهای چند عملکردی معاصر، می توان از این ویژگی ها بهره برد. مثلاً، می توان بازارهای سنتی را به صورت مدرن طراحی کرد تا علاوه بر کاربری تجاری، فضایی برای فعالیت های فرهنگی و اجتماعی نیز فراهم کنند. این بازارها می توانند به عنوان مکان هایی برای برگزاری نمایشگاه ها، کنسرت ها و رویدادهای اجتماعی عمل کنند. به این ترتیب، بازارها نه تنها

هنری، و حتی نصب تندیس‌ها و مجسمه‌های مرتبط با تاریخ و فرهنگ منطقه به کار گرفته شوند. این کارها به تقویت ارتباط شهروندان با فضا کمک و فضایی ایجاد می‌کند که نه تنها حس زیبایی‌شناختی دارد، بلکه بیانگر ارزش‌های فرهنگی جامعه است.

۲. معماری اقلیمی

معماری اقلیمی همواره در فضاهای سنتی ایران برای تطبیق با شرایط محیطی و ایجاد آسایش برای کاربران طراحی می‌شده است. در طراحی فضاهای داخلی، استفاده از پنجره‌های بزرگ برای بهره‌گیری از نور طبیعی و کاهش مصرف انرژی، و همچنین سایبان‌ها و سقف‌های سبز برای جذب و کنترل حرارت محیط، از ویژگی‌های بارز این نوع معماری است. در فضاهای معاصر، به‌کارگیری مصالح مدرن مانند شیشه‌های دوجداره با فیلتر UV برای کاهش تابش مستقیم نور خورشید، و طراحی پوسته‌های ساختمانی هوشمند، علاوه بر کاهش هزینه‌های انرژی، محیطی راحت‌تر و پایدارتر ایجاد می‌کند. این رویکرد نه تنها به پایداری محیط زیست کمک می‌کند، بلکه حس تعامل کاربران با طبیعت را نیز تقویت می‌کند.

۳. مصالح

انتخاب مصالح مناسب در طراحی فضاهای جمعی همواره یکی از عوامل تأثیرگذار بر پایداری، دوام، و جذابیت این فضاها بوده است. در گذشته، مصالح سنتی مانند چوب، سنگ، و آجرهای محلی که با محیط سازگار بودند، به‌طور گسترده‌ای استفاده می‌شدند. در طراحی فضاهای معاصر، می‌توان این رویکرد را با به‌کارگیری مصالح نوین مانند سیمان‌های حرارتی سبک که مقاومت بالایی در برابر تغییرات دما دارند، چوب‌های فرآوری‌شده برای دوام بیشتر، و پوشش‌های طبیعی مانند بامبو و کاه ادامه داد. این مصالح نه تنها زیبایی طبیعی دارند، بلکه به کاهش اثرات زیست‌محیطی و ارتقای پایداری کمک می‌کنند.

۴. عظمت‌گرایی

عظمت‌گرایی یکی از ویژگی‌های برجسته در معماری

سنتی ایران است که حس احترام و بزرگی را در کاربران ایجاد می‌کند. این حس غالباً از طریق طراحی ورودی‌های بلند و باشکوه، فضاهای باز و وسیع با مسیرهای دسترسی آسان، و ترکیب فضاهای سبز با عناصر معماری حاصل می‌شود. در فضاهای معاصر، می‌توان این مفهوم را با ایجاد ورودی‌های بزرگ که حس دعوت‌کنندگی دارند و ترکیب فضاهای سبز با نیمکت‌ها و سایبان‌ها برای ایجاد نقاط استراحت و تعامل اجتماعی اجرا کرد. چنین طراحی‌هایی علاوه بر کارایی، تأثیر روانی مثبتی بر کاربران دارند و فضایی دلپذیر و خوشایند برای حضور آن‌ها ایجاد می‌کنند.

۵. تزئینات هندسی

تزئینات هندسی در معماری سنتی ایران بیانگر هماهنگی، نظم، و زیبایی بودند. الگوهای پیچیده گچ‌بری و کاشی‌کاری در دیوارها، سقف‌ها، و حتی کف‌پوش‌ها، حس تعادل و ظرافت را القا می‌کردند. این الگوها معمولاً با استفاده از طرح‌های تکرارشونده و متقارن طراحی می‌شدند که از نمادهای طبیعت و ریاضیات الهام گرفته بودند. در فضاهای معاصر، به‌کارگیری این اصول می‌تواند از طریق طراحی نماها با خطوط هندسی مدرن، نقش‌های برجسته در دیوارهای داخلی، یا استفاده از کاشی‌های الگودار در مسیرهای عبوری و نقاط تجمع تحقق یابد. این تزئینات علاوه بر زیبایی، حس تاریخی و فرهنگی فضا را نیز تقویت می‌کنند.

۶. فضای سبز

فضای سبز همواره به‌عنوان یکی از عناصر اصلی در فضاهای جمعی مطرح بوده است. باغ‌های سنتی ایران با طراحی هندسی منظم، استفاده از گیاهان بومی و ایجاد مسیرهای متقاطع، علاوه بر زیبایی‌شناسی، حس آرامش و تعامل را تقویت می‌کردند. در فضاهای معاصر، می‌توان این مفهوم را با طراحی پارک‌های شهری که شامل باغچه‌های کوچک، مسیرهای پیاده‌روی، و فضاهای تجمع اجتماعی هستند، گسترش داد. استفاده از گیاهان بومی نه تنها از نظر زیست‌محیطی پایدار است، بلکه ارتباط شهروندان با طبیعت را نیز

افزایش می‌دهد. علاوه بر این، طراحی فضاهای سبز با چیدمان‌های متنوع و رنگارنگ می‌تواند جذابیت بصری و کارکرد اجتماعی فضا را ارتقا دهد.

۷. انسجام

انسجام به معنای پیوستگی و هماهنگی میان اجزای مختلف یک فضا است. در معماری سنتی، فضاها معمولاً به گونه‌ای طراحی می‌شدند که جریان طبیعی حرکت میان بخش‌های مختلف (مانند حیاط، ایوان و فضای داخلی) به راحتی برقرار باشد. در فضاهای معاصر نیز، این اصل می‌تواند با ایجاد مسیرهای پیاده‌روی متصل به فضاهای سبز، ترکیب فضاهای اجتماعی با نقاط استراحت و طراحی پل‌های ارتباطی بین فضاهای داخلی و خارجی اجرا شود. به‌کارگیری تکنولوژی هوشمند در مدیریت این ارتباطات نیز بر انسجام و عملکرد بهینه فضا تأثیر مثبت می‌گذارد. نتیجه این طراحی‌ها، ایجاد فضاهایی است که کاربران در آن حس راحتی و هماهنگی را تجربه می‌کنند.

۸. هویت ملی و مذهبی

هویت ملی و مذهبی یکی از عناصر جدایی‌ناپذیر در فضاهای جمعی سنتی بوده است. این هویت از طریق معماری و نمادپردازی، مانند استفاده از گنبدها، طاق‌ها و نقش‌مایه‌های مذهبی در طراحی ساختمان‌ها، به تصویر کشیده می‌شود. در فضاهای معاصر، می‌توان این مفهوم را از طریق طراحی نماها و فضاهای داخلی با الهام از الگوهای سنتی و بومی ادامه داد. مثلاً، طراحی میدان‌هایی با محوریت مسجد یا استفاده از نقش‌مایه‌های ایرانی-اسلامی در تزئینات و نورپردازی می‌تواند این حس هویت را به کاربران منتقل کند. چنین طراحی‌هایی به حفظ ارتباط فرهنگی نسل‌های جدید با سنت‌های کهن کمک می‌کند.

۹. هندسه متقارن

هندسه متقارن یکی از ویژگی‌های برجسته معماری سنتی ایران است که حس نظم و زیبایی را القا می‌کند. این اصل در طراحی باغ‌های ایرانی، مانند باغ فین کاشان یا باغ شازده ماهان، به وضوح دیده

می‌شود. مسیرهای مستقیم و متقاطع، آب‌نماهای مرکزی، و تقارن در چیدمان گیاهان از ویژگی‌های بارز این طراحی‌ها هستند. در فضاهای معاصر، این تقارن می‌تواند با استفاده از عناصر معماری مدرن مانند دیوارهای شیشه‌ای متقارن، پنجره‌های بلند یا طراحی نماهایی با الگوهای متقارن هندسی بازآفرینی شود. این اصول علاوه بر زیبایی بصری، حس آرامش و هماهنگی را نیز در کاربران تقویت می‌کنند.

۱۰. آب‌نما و حوض

آب‌نماها و حوض‌ها یکی از عناصر اصلی در طراحی فضاهای سنتی ایرانی هستند که حس آرامش و طراوت را به کاربران منتقل می‌کنند. در باغ‌های ایرانی، حوض‌ها و جویبارها نه تنها به زیبایی فضا کمک می‌کردند، بلکه به عنوان سیستم خنک‌کننده طبیعی نیز عمل می‌کردند. در فضاهای معاصر، این عنصر می‌تواند با به‌کارگیری تکنولوژی‌های مدرن مانند نورپردازی LED در آب‌نماها، طراحی حوض‌های کوچک در مسیرهای پیاده‌روی، و اتصال آن‌ها به فضای سبز و مسیرهای حرکتی گسترش یابد. این طراحی‌ها علاوه بر ایجاد جذابیت بصری، تعامل کاربران با محیط طبیعی را افزایش می‌دهند.

تمام این ویژگی‌ها که از فضاهای جمعی سنتی الهام گرفته شده‌اند، در فضاهای معاصر می‌توانند بازآفرینی شوند تا نیازهای امروزی کاربران را با حفظ هویت فرهنگی و تاریخی برآورده کنند. هر یک از این ویژگی‌ها با ارائه اصول کاربردی و راهکارهای نوآورانه، فضایی متعادل، پایدار و جذاب برای تعاملات اجتماعی و بهره‌برداری عمومی ایجاد می‌کنند.

میدان‌ها و فضاهای عمومی

میدان‌ها در فضاهای جمعی سنتی به عنوان نقاط مرکزی تجمع و تعامل اجتماعی عمل می‌کردند. در طراحی معاصر، می‌توان این میدان‌ها را به فضاهای چندعملکردی تبدیل کرد که شامل امکاناتی مانند کافه‌ها، رستوران‌ها و فضاهای بازی برای کودکان باشد. مثلاً، میدان نقش جهان می‌تواند به فضایی تبدیل شود

Table 3: Comparison of research findings with previous research

مطالعات پیشین	پژوهش حاضر
مطالعه فضاهای تاریخی و معاصر به صورت جداگانه	تطبیق و ترکیب فضاهای تاریخی و معاصر
تمرکز بر جنبه‌های عملکردی و اجتماعی	تأکید بر اهمیت هویت فرهنگی و محلی در طراحی
بررسی وضع موجود	ارائه اصول طراحی

(منبع: نویسندهگان، ۱۴۰۳)

بررسی دقیق فضاهای جمعی تاریخی مانند بازارها، میدان‌ها و مسجدها نشان داد که این فضاها نه تنها به عنوان مکان‌های اجتماعی، بلکه به عنوان کانون‌های فرهنگی و اقتصادی با ویژگی‌هایی، چون مقیاس انسانی، انعطاف‌پذیری در کاربری و ارتباط مستقیم با بافت شهری، نقش کلیدی در تعاملات اجتماعی ایفا می‌کردند.

تحلیل این الگوها برای طراحی فضاهای شهری معاصر چند اصول نوآورانه را مطرح می‌کند که به حل چالش‌های فعلی شهرها کمک می‌کند:

- بازارهای معاصر به عنوان مراکز فرهنگی-اقتصادی: یکی از اصلی‌ترین ویژگی‌های بازارهای تاریخی، حضور فضاهای عمومی و خصوصی در کنار هم بود. این فضاها به طور همزمان به نیازهای اجتماعی و اقتصادی پاسخ می‌دادند. برای نمونه، در طراحی بازارهای مدرن می‌توان به جای تفکیک کامل بخش‌های تجاری و اجتماعی، فضای مشترکی برای تعاملات اجتماعی و تجاری ایجاد کرد. این فضاها باید به گونه‌ای طراحی شوند که مشتریان و بازدیدکنندگان بتوانند به راحتی از هر دو جنبه اجتماعی و تجاری فضا استفاده کنند.

- میدان‌ها و فضاهای عمومی به عنوان کانون‌های اجتماعی و تفریحی: میدان‌های تاریخی به عنوان مراکز تجمع و فعالیت‌های اجتماعی نقش برجسته‌ای داشتند. اما در دنیای معاصر، میدان‌ها باید به گونه‌ای طراحی شوند که به جای تنها محل تجمع، فضایی

که در آن علاوه بر برگزاری مراسم و جشن‌ها، امکانات تفریحی و فرهنگی نیز وجود داشته باشد.

باغ‌ها و فضاهای سبز

باغ‌ها و فضاهای سبز سنتی به عنوان نقاط کانونی برای تفریح و استراحت، نقش مهمی در زندگی شهری ایفا می‌کنند. در طراحی فضاهای معاصر، می‌توان از این باغ‌ها به عنوان فضاهای چندعملکردی استفاده کرد که شامل مسیرهای پیاده‌روی، فضاهای بازی و مناطق نشیمن باشد. مثلاً، باغ‌های سنتی می‌توانند به فضاهایی برای برگزاری رویدادهای اجتماعی، کلاس‌های آموزشی و فعالیت‌های فرهنگی تبدیل شوند.

توجه به هویت محلی

توجه به هویت محلی و فرهنگی در ترکیب این عناصر نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. با حفظ و تقویت ویژگی‌های فرهنگی و تاریخی فضاهای جمعی سنتی، می‌توان به ایجاد فضاهایی با هویت قوی و جذاب برای شهروندان دست یافت. مثلاً، استفاده از مصالح بومی و طراحی‌های محلی در فضاهای معاصر به تقویت حس تعلق و هویت جمعی کمک می‌کند.

فضاهای تجربه محور

با توجه به تغییرات در ارزش‌ها و پیشرفت‌های فناوری، به نظر می‌رسد که فضاهای شهری باید از رویکرد کارایی محوری به سمت تجربه‌محوری تغییر کنند. به کارگیری هنر مینیمالیستی و طراحی‌های نوآورانه به خلق تجربه‌های فضایی غنی کمک می‌کند.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تحلیل اصول طراحی فضاهای جمعی موفق در گذشته و تطبیق آن‌ها با نیازهای معاصر، به دستاوردهایی ارزشمند دست یافته است (جدول شماره (۳)). این یافته‌ها به بهبود طراحی فضاهای جمعی در شرایط کنونی کمک می‌کنند و به درک بهتر از نیازهای اجتماعی و فرهنگی معاصر منجر می‌شوند. جدول شماره (۳): مقایسه یافته‌های پژوهش با پژوهش‌های پیشین

<https://doi.org/10.22059/JHIC.2021.307406.654165>

۲. محمودی نژاد، هادی. (۱۳۸۸). فضا و مکان در طراحی شهری، تهران: انتشارات هله.

۳. غفوری، عطیه. (۱۳۹۹). مشارکت: مبنای طراحی فضاهای شهری چندعملکردی. منظر، ۱۲(۵۳)، ۲۶-۳۹.

Doi: 10.22034/manzar.2020.242655.2080

۴. شمس الدین تکیه، سیدمحسن، اقبالی، ناصر، و شیعه، اسماعیل. (۱۳۹۸). ارزیابی مؤلفه‌های مؤثر بر ایجاد فضاهای چندعملکردی اجتماع‌پذیر در حوزه‌های شهری با رویکرد محلی-جهانی (موردپژوهی: منطقه ۲۲ شهرداری تهران). نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی (جغرافیای انسانی)، ۱۱(۲)، ۱-۱۴.

https://journals.iau.ir/article_663705.html

۵. غفوری، عطیه، و وبر، کریستین. (۱۳۹۹). فضاهای شهری چندعملکردی: اصولی برای افزایش کیفیت زندگی شهری در شهرهای متراکم. منظر، ۱۲(۵۱)، ۳۶-۴۷.

Doi: 10.22034/manzar.2020.214183.2023

۶. قربانی پارام، افشین. (۱۴۰۲). طراحی فضاهای چندعملکردی شهری با رویکرد افزایش تعاملات اجتماعی و حفظ محیط‌زیست در منطقه ۲۲ تهران. مطالعات علوم محیط‌زیست، ۸(۴)، ۷۲۸۴-۷۲۹۴.

Doi: 10.22034/jess.2023.390751.1992

۷. هیلن برند، روبرت. (۱۳۸۹). معماری اسلامی: شکل، کارکرد و معنی، ترجمه باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی، چاپ پنجم، روزه، ۱۰۱-۱۰۳.

۸. اسماعیل دخت، مریم، & اسماعیل دخت، محمدرضا. (۱۴۰۰). پدیدارشناسی مفهوم محله با تأکید بر محلات شهر شیراز در دوران قاجار. گردشگری فرهنگ، ۲(۷)، ۳۳-۴۲.

Doi: 10.22034/toc.2022.323845.1069

۹. آیت‌الله‌زاده شیرازی، باقر. (۱۳۸۹). معماری ایران در دوره تیموریان. انتشارات دانشگاه تهران.

۱۰. نصرالله، سید محمدرضا؛ یعقوبی، مجتبی. (۱۳۹۵). بازخوانی مؤلفه‌های فضاهای عمومی سنتی

برای فعالیت‌های فرهنگی، آموزشی و تفریحی باشند. این فضاها می‌توانند به‌عنوان نقاط تبادل فرهنگی، رویدادهای هنری و جشن‌ها عمل کنند و نیاز به فضای تعاملات اجتماعی را در کنار فعالیت‌های روزمره تأمین کنند.

- باغ‌ها و فضاهای سبز به‌عنوان مراکز اجتماعی و محیط‌های آموزشی: باغ‌ها و فضاهای سبز سنتی تنها برای استراحت طراحی نمی‌شدند، بلکه نقش مهمی در فرهنگ و آموزش نیز ایفا می‌کردند. در طراحی فضاهای سبز معاصر، به‌جای تمرکز صرف بر جنبه‌های تفریحی، باید به جنبه‌های آموزشی و فرهنگی نیز توجه کرد. برای مثال، باغ‌ها می‌توانند شامل فضاهایی برای فعالیت‌های هنری، کارگاه‌های آموزشی و رویدادهای فرهنگی باشند تا به‌عنوان مراکز اجتماعی و فرهنگی پویا شناخته شوند.

- طراحی فضاهای عمومی متناسب با هویت فرهنگی و نیازهای معاصر: یکی از مهم‌ترین نکات این پژوهش توجه به هویت محلی و فرهنگی در طراحی فضاهای عمومی است. فضاهایی که بر اساس نیازهای محلی و فرهنگی طراحی شوند، به تقویت حس تعلق و هویت جمعی شهروندان کمک می‌کنند. برای مثال، استفاده از عناصر معماری بومی در طراحی فضاهای شهری در کنار تأمین نیازهای مدرن، به تقویت پیوند جامعه با تاریخ و فرهنگ محلی منجر می‌شود.

این پژوهش نشان داد که استفاده از الگوهای موفق گذشته برای طراحی فضاهای جمعی معاصر نه تنها به بهبود کیفیت زندگی شهری کمک می‌کند، بلکه به ایجاد فضاهایی با هویت فرهنگی و اجتماعی قوی نیز می‌انجامد. با توجه به تحولات اجتماعی و نیازهای جدید، باید فضاهایی طراحی شوند که نه تنها پاسخگوی نیازهای فیزیکی، بلکه نیازهای فرهنگی، اجتماعی و روانی شهروندان را نیز برآورده کنند.

منابع

۱. حقیقی بروجنی، سمر، رهروی پوده، ساناز. (۱۳۹۹). دگردیسی در فضاهای جمعی ایران تا انتهای عصر صفوی. پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی، ۵۳(۲)، ۳۶۷-۳۹۸.

6. 18. Bondarabady, H., & Khavarian-Garm-sir, A. (2019). An analyses of the role of socio-economic classes in the spatial organization (a case study of Yazd, Iran). *Journal of Archaeological Science: Reports*. <https://doi.org/10.1016/J.JASREP.2019.04.021>.
7. 19. Bryce, D., O’Gorman, K., & Baxter, I. (2013). Commerce, empire and faith in Safavid Iran: the caravanserai of Isfahan. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 25, 204-226. <https://doi.org/10.1108/09596111311301603>.
8. 20. Dennis, M., & James, P. (2017). Eco-system services of collectively managed urban gardens : exploring factors affecting synergies and trade-offs at the site level. *Ecosystem services*, 26, 17-26. <https://doi.org/10.1016/J.ECOSER.2017.05.009>.
9. 21. Ebrahim, A., Karim, H., & Reza, R. (2022). Study of Safavid buildings Decorations (With sample survey of the Cheshme Emarat and Behshahr Baghshah). *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Kul’turologiya i iskusstvovedenie*. <https://doi.org/10.17223/22220836/47/20>.
10. 22. Emami, F. (2016). Coffeeshouses, Urban Spaces, and the Formation of a Public Sphere in Safavid Isfahan., 33, 177-220. https://doi.org/10.1163/22118993_03301P008.
11. 23. Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class and How It’s Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books. DOI:10.2307/3552294
12. 24. Gallent, N., Shoard, M., Andersson, J., Oades, R., & Tudor, C. (2004). Inspiring England’s urban fringes: multi-functionality ایران (مورد مطالعه: بازار تبریز). فصلنامه علمی - پژوهشی باغ نظر، ۱۳(۳۷)، ۵۳-۶۶.
۱۱. مارشال، کاترین؛ راس من، گرچن ب. (۱۳۸۱). روش تحقیق کیفی، ترجمه علی پارسائیان و سیدمحمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
۱۲. ذکایی، سعید. (۱۳۸۱). نظریه و روش در تحقیقات کیفی. فصلنامه علوم اجتماعی، ۹(۱۷)، ۰-۰
SID. <https://sid.ir/paper/425293/fa>
1. Alexander, C., Ishikawa, S., & Silverstein, M. (1977). *A pattern language: Towns, buildings, construction*. Oxford University Press.
2. 14. Asadi, S. (2023). Power discourse: reflecting Shah Abbas I’s political thoughts on Safavid architecture and urban development (Isfahan’s Baghshahr Utopia). *Arts & Humanities Open Access Journal*. <https://doi.org/10.15406/ahoaj.2023.05.00184>.
3. 15. Belmeziti, A., Cherqui, F., & Kaufmann, B. (2018). Improving the multi-functionality of urban green spaces: Relations between components of green spaces and urban services. *Sustainable Cities and Society*. <https://doi.org/10.1016/J.SCS.2018.07.014>.
4. 16. Benisi, T., & Zarezadeh, F. (2019). EXAMINING THE ORIGIN OF FLOWERPOT MOTIFS IN THE BUILDINGS OF QAJAR ERA. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*. <https://doi.org/10.5194/ISPRS-ARCHIVES-XLII-2-W11-231-2019>.
5. 17. Benacer, H., Golkar, N., & Aouissi, K. (2022). Public spaces as a palimpsest of city layers: The case of Baharestan Square in Tehran (Iran). *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic, SASA*. <https://doi.org/10.2298/ijgi2203341b>.

19. 31. Lotfata, A., Panahandehkhah, M., & Lotfata, Y. (2018). Historical Development and Transformation of Vali-Asr Street, Tehran. *Journal of Sustainable Development*. <https://doi.org/10.5539/JSD.V11N5P249>.
20. 32. Mehan, A. (2017). MANIFESTATION OF MODERNITY IN IRANIAN PUBLIC SQUARES: BAHARESTAN SQUARE (1826–1978)., 1, 411-420. <https://doi.org/10.2495/HA-V1-N3-411-420>.
21. 33. Morozova, A., & Daroudi, A. (2022). Written and Pictorial Sources on the Architecture of Persia and Central Asia during the Era of Timur's and Timurids' Rule. *Vestnik of Saint Petersburg University. Arts*. <https://doi.org/10.21638/spbu15.2022.409>.
22. 34. Munteanu, A., & Andronovici, D. (2022). Aesthetics of the architectural form of community centers - the appearance of multifunctional interior spaces. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*. <https://doi.org/10.46299/j.isjea.20220105.02>.
23. 35. Naeeni, D., & Yasoori, K. (2016). Studying the Effect of Continent on Three Important Mosque of Timurid Period (Blue Mosque of Tabriz, Goharshadjame Mosque, Jame Mosque of Yazd). *Mathematical Models and Methods in Applied Sciences*, 10, 205. <https://doi.org/10.5539/MAS.V10N2P205>.
24. 36. Naiemi, A. (2022). The Ilkhanid City of Sultaniyya: Some Remarks on the Citadel and the Outer City. *Iran*, 60, 91 - 120. <https://doi.org/10.1080/05786967.2020.1744469>.
25. 37. Naraghi, A. (2022). A Social History of Modern Tehran.. <https://doi.org/10.1017/9781009188906>.
- and planning. *Local Environment*, 9, 217 - 233. <https://doi.org/10.1080/1354983042000219342>.
13. 25. Ghafouri, A., & Weber, C. (2020). Multifunctional Urban Spaces a Solution to Increase the Quality of Urban Life in Dense Cities., 12, 34-45. <https://doi.org/10.22034/MANZAR.2020.214183.2023>.
14. 26. Hansen, R., Olafsson, A., Jagt, A., Rall, E., & Pauleit, S. (2017). Planning multifunctional green infrastructure for compact cities: What is the state of practice?. *Ecological Indicators*. <https://doi.org/10.1016/J.ECOLIND.2017.09.042>.
15. 27. Itma, M., & Monna, S. (2022). The Role of Collective Spaces in Achieving Social Sustainability: A Comparative Approach to Enhance Urban Design. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su14148756>.
16. 28. Ivina, M., & Rakhimova, P. (2023). PUBLIC SPACES IN THE STRUCTURE OF MULTIFUNCTIONAL YOUTH SPACES. *Bulletin of Belgorod State Technological University named after. V. G. Shukhov*. <https://doi.org/10.34031/2071-7318-2023-8-4-67-76>.
17. 29. Kanbarova, G. (2021). FEATURES (XIII-XIV CENTURIES) ILKHANATE PERIOD ARCHITECTURE STYLE., 1031-1048. <https://doi.org/10.51582/INTERCONF.19-20.02.2021.105>.
18. 30. Kuo, M. 2015. How might contact with nature promote human health? Promising mechanisms and a possible central pathway. *Frontiers in Psychology*. 6: 1093. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01093>

- and Identity in Safavid Iran 930-1077/1524-1666. *The Undergraduate Historical Journal at UC Merced*. <https://doi.org/10.5070/h361046135>.
33. 45. Shafiee, A., Faizi, B., & Yazdanfar, C. (2016). THE STUDY OF THE EVOLUTION OF SQUARES IN 3 PERIODS OF SAFAVID, QAJAR AND PAHLAVI WITH HISTORICAL – EVOLUTIONARY AND FORM APPROACH (ISFAHAN AND TEHRAN STYLES). *Journal of Fundamental and Applied Sciences*, 8, 138-162. <https://doi.org/10.4314/JFAS.V8I2S.10>.
34. 46. Shi, W., & Woolley, H. (2014). Managing for Multifunctionality in Urban Open Spaces: Approaches for Sustainable Development. *Journal of Urban Management*, 3, 3-21. [https://doi.org/10.1016/S2226-5856\(18\)30081-5](https://doi.org/10.1016/S2226-5856(18)30081-5).
35. 47. Sohrabi, N. (2018). MEMORIALIZATION OF WAR BETWEEN CONFLICTS OF INTEREST BEFORE AND AFTER THE ISLAMIC REVOLUTION: PUBLIC ART AND PUBLIC SPACE IN IRAN. *ARTis ON*. <https://doi.org/10.37935/AION.V0I7.202>.
36. 48. Tilaki, M., Marzbali, M., Safizadeh, M., & Abdullah, A. (2021). Quality of place and resident satisfaction in a historic – religious urban settlement in Iran. *Journal of Place Management and Development*. <https://doi.org/10.1108/JPMD-07-2020-0067>.
37. 49. Vakili, S. (2020). A Comparative Study of Urban Spaces Between Samarkand City in the Timurid Period and Isfahan City in the Safavid Period. *Landscape Architecture and Regional Planning*. <https://doi.org/10.1016/j.larp.2020.08.001>.
26. 38. Paskaleva, E. (2023). Samarqand's Congregational Mosque of Bibi Khanum as a Representation of Timurid Legitimacy and Rulership. *Manazir Journal*. <https://doi.org/10.36950/manazir.2023.5.4>.
27. 39. Petryshyn, H., Kryvorychko, O., Lukashchuk, H., Danylko, N., & Klishch, O. (2022). Changing the Qualities of Urban Space by Means of Landscape Architecture. *Architectural Studies*. <https://doi.org/10.56318/as2022.01.022>.
28. 40. Pranab, P., & Bansal, V. (2022). Investigating the Idea of Multifunctional Public Spaces for Sustainable Communities. *ECS Transactions*. <https://doi.org/10.1149/10701.18923ecst>.
29. 41. Razavi, N. (2019). Paradise Extended; Re-examining the Cultural Anchors of Historic Pleasure Avenues. *The Urban Book Series*. https://doi.org/10.1007/978-3-030-22762-3_3.
30. 42. Rezaei, M., Marzi, R., & Shojaee, E. (2022). Embedded heritage: the role of information and communication technology (ICT) in urban placemaking (case study: Tehran's citadel). *Journal of Historical Archaeology & Anthropological Sciences*. <https://doi.org/10.15406/jhaas.2022.07.00265>.
31. 43. Rostami, R., Lamit, H., Khoshnava, S., & Rostami, R. (2016). Successful public places: A case study of historical Persian gardens. *Urban Forestry & Urban Greening*, 15, 211-224. <https://doi.org/10.1016/J.UFUG.2015.08.011>.
32. 44. Salsman, T. (2019). Constructing Safavid Iran: Space, Pastoralism, Power,

- perspective. Routledge.
44. 56. Carmona, M., Heath, T., Oc, T., & Tiesdell, S. (2010). Public places-urban spaces: The dimensions of urban design. Architectural Press.
45. 57. Gehl, J. (2010). Cities for people. Island Press.
46. 58. Ghafouri, A., & Weber, S. (2020). Multifunctional urban spaces: A solution for increasing the quality of urban life in dense cities. *Manzar*, 12(53), 6-15.
47. 59. Michell, G. (1978). Architecture of the Islamic world: Its history and social meaning. Thames and Hudson.
48. 60. Oldenburg, R. (1989). The great good place: Cafes, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts, and how they get you through the day. Paragon House.
49. 61. OECD. (2001). Multifunctionality: Towards an analytical framework. OECD Publications.
50. 62. Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 105–117). Sage Publications, Inc.
- org/10.11648/j.larp.20200503.11.
38. 50. Vejdani, F. (2019). Urban Violence and Space: Lutis, Seminarians, and Sayyids in Late Qajar Iran. *Journal of Social History*, 52, 1185 - 1211. <https://doi.org/10.1093/JSH/SHY010>.
39. 51. Yadollahi, S., & Weidner, S. (2014). Iranian Historical Bazaar as Public Space, case study: Tabriz bazaar. *NeuroRehabilitation*, 99. <https://doi.org/10.14575/GL/REHAB2014/088>.
40. 52. Yekta, Z. (2015). Architecture of Iran in Qajar Era. *The International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 5. <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v5-i5/1638>.
41. 53. Lak, A., & Hakimian, P. (2019). Collective memory and urban regeneration in urban spaces: Reproducing memories in Baharestan Square, city of Tehran, Iran. *City, Culture and Society*. <https://doi.org/10.1016/J.CCS.2019.100290>.
42. 54. Blake, S. (2016). Half the world: The social architecture of Safavid Isfahan, 1590–1722. Edinburgh University Press.
43. 55. Bryce, J., Stewart, C. M., & Stokes, M. (Eds.). (2013). The city as a cultural landscape: Socio-material formations in historical

نحوه ارجاع به این مقاله:

اورعی، محسن، منصوری رودکی، سمیرا و سلطانی، نرگس. (۱۴۰۳). بازخوانی فضاهای جمعی تاریخی: چهارچوبی برای اصول طراحی فضاهای چندعملکردی شهری (نمونه موردی: شهر اصفهان). پژوهشهای فضا و مکان در شهر، ۸(۳۲)، ۲۹-۵. <https://doi.org/10.22034/jspr.2025.2047395.1092>

DOI: <https://doi.org/10.22034/jspr.2025.2047231.1091>

URL: https://jspr.jdisf.ac.ir/article_720327.html

Copyrights:

©2023 by the authors. Published by Journal of Urban Studies on Space and Place.

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

(CC BY 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)).

